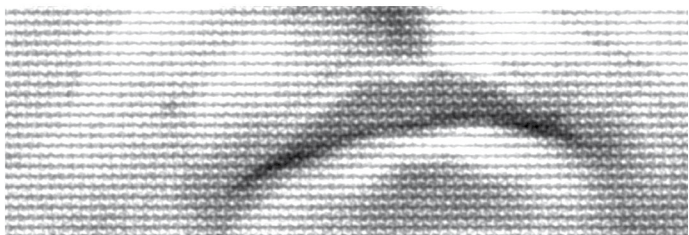
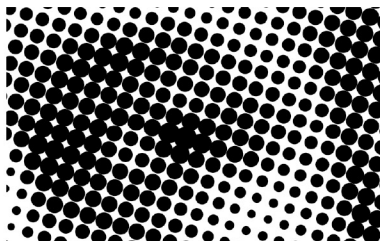

ALEX DE JONG

Grenzeloos geschrift, een uitgave van Grenzeloos

Nieuw Rechts in Nederland

Alex de Jong is historicus en directeur van het International Institute for Research and Education in Amsterdam en redacteur van de website Grenzeloos. Van 2008 tot 2013 was hij hoofdredacteur van het Grenzeloos magazine. In de serie Grenzeloos geschriften verscheen eerder van hem: *De lange mars van de SP, van maoïstische splinter tot sociaaldemocratische massapartij*.

Deze brochure is te bestellen door €4,- over te maken op rekening NL25INGB0005571638 t.n.v. Grenzeloos o.v.v. 'Brochure Nieuw Rechts'. Geef duidelijk aan op welk adres u de brochure wenst te ontvangen. Wilt u meerdere exemplaren bestellen neem dan even contact met ons op via redactie@grenzeloos.org.

Dit is een uitgave van grenzeloos
www.grenzeloos.org

Prijs: € 2,50

layout: Fleur Heinze

Nieuw Rechts in Nederland

Nederland staat bekend als een tolerante en open samenleving. Die mythe werd lange tijd gevoed door het ontbreken van een partij als het Franse Front National (FN) of het Vlaams Blok/Belang (VB); partijen die algemeen gezien worden als 'extreem-rechts' en racistisch maar die ook electoraal succes hebben. Maar sinds enkele jaren boekt uiterst rechts in Nederland opmerkelijk veel succes. In Europa behoort Nederlands uiterst rechts tot de meest succesvolle voorbeelden wat betreft electorale resultaten en invloed op de landelijke politiek. In verschillende opzichten heeft de voorman van Nederlands uiterst rechts, Geert Wilders, voormalige voorbeelden als die van de Deense Volkspartij rechts ingehaald. Dat Wilders, na zich jarenlang van hen gedistantieerd te hebben, in 2014 poogde met voormalige boemannen van het FN en VB een gezamenlijke fractie te vormen in het Europees Parlement is symptomatisch voor zijn politieke evolutie.

Geert Wilders is er in geslaagd een van de toonaangevende politici van Nederland te worden. In 2012 haalde zijn Partij voor de Vrijheid (PVV) meer dan tien procent van de stemmen en speelde hij een cruciale rol in de formatie van het eerste kabinet-Rutte (oktober 2010 - november 2012). In veel opzichten is Wilders de politieke erfgenaam van de op 6 mei 2002 vermoorde Pim Fortuyn. Fortuyn speelde een cruciale rol in het mobiliseren van een nieuwe rechtse stroming in Nederland. Na Fortuyns dood probeerden verschillende politici zich op te werpen als zijn erfgenaam maar het was Wilders die zich uiteindelijk wist te vestigen als leider van deze nieuwe rechtse stroming. Sinds Wilders zijn oorspronkelijke politieke tehuis, de VVD, verliet zijn zijn politieke opvattingen gestaag rechtser geworden. Ondertussen wist hij aanzienlijke invloed uit te oefenen op de Nederlandse politiek en samenleving. Wilders is nu de meest prominente vertegenwoordiger van het 'nationaal-populisme' in Nederland, de politieke stroming waarvan Fortuyn mede aan de wieg stond.

Populisme wordt hier gebruikt als de naam voor een ideologisch kenmerk, en niet slechts voor een stijl van politiek bedrijven. Populisme, in de woorden van politicoloog Cas Mudde, 'beschouwt de samenleving als verdeeld in twee homogene en antagonistische groepen; het goede volk versus de corrupte elite'. Volgens populistten moet de politiek een verlengstuk zijn van de wil van dit 'volk'. Dit volk bestaat niet uit alle burgers omdat de 'elite' (en mensen die volgens de populistten deze elite steunen) nu juist wordt uitgezonderd van dit volk. Het volk is voor de populist slechts dat deel van de

samenleving dat hij ziet als puur, als goed, en daarmee als vertegenwoordiger van legitieme politieke en sociale opvattingen. Opvattingen die voor iedereen zouden moeten gelden. Het 'volk' is dus een deel dat het geheel vervangt. Wie wel of niet tot dit volk behoort, spreekt niet voor zich; wie er wel of niet toe behoort is betwist: het bepalen van de grenzen ervan en van de denkbeelden die er representatief voor zouden moeten zijn, zijn politieke interventies. De populist selecteert groepen die wel of niet tot het volk behoren. Hij claimt te weten wat dit ensemble denkt en werpt zich op als de politieke vertegenwoordiger ervan. Op deze manier wordt een nieuwe politieke actor geschapen.¹

Verschillende soorten populisme hanteren verschillende criteria bij het bepalen van de grenzen van 'het volk'. Vaak wordt populisme gecombineerd met andere ideologieën om deze criteria te produceren. De criteria kunnen bijvoorbeeld sociaal-economisch zijn, zoals in het onderscheid tussen de mensen 'van onder' en 'boven' in de retoriek van een linkse populist als Hugo Chávez die populisme combineerde met socialisme. De criteria kunnen ook cultureel zijn, als populisme bijvoorbeeld gecombineerd wordt met nationalisme dat streeft naar het samenvallen van de natie en de staat, van het culturele en het politieke. Het populisme van Fortuyn was nationalistisch omdat hij streefde naar de assimilatie van 'vreemde' minderheden (in de eerste plaats moslims) in het 'Nederlanderschap'. In de combinatie van nationalisme en populisme, nationaal-populisme, worden de categorieën 'natie' en 'volk' vaak als synoniem gehanteerd. Het begrip 'volk' heeft de connotatie van een etnisch en historisch bepaalde groep, terwijl 'natie' ook een civielrechtelijke categorie is. In nationaal-populisme is het gedeelte dat het geheel vervangt, het volk dus, niet iedereen die volgens de civielrechtelijke criteria tot burgers van de natie behoort. Niet iedereen die Nederlands staatsburger is, wordt beschouwd als deel van de 'Nederlandse natie' die wordt geacht samen te vallen met 'het Nederlandse volk'. We zullen hier later bij onder meer Fortuyn en Wilders voorbeelden van zien.

Nationalistische pioniers

Fortuyn combineerde zijn Nederlandse nationalisme met populisme, rechts liberalisme, en een sterke afkeer tegen 'links' en hielp zo een nieuwe ideologische stroming te introduceren. Wilhelmus Simon Petrus Fortuijn werd in 1948 geboren in een katholiek, kleinburgerlijk gezin in Driehuis, een klein plaatje in Noord-Holland (hij zou zijn naam later spellen als 'Fortuyn', naar verluidt omdat hij deze spelling

¹ Ernesto Laclau, *On populist reason*, Verso, London 2005, p. 204.

chiquer vond). Fortuyn studeerde sociologie en in de vroege jaren zeventig doceerde hij 'kritische sociologie' aan de Universiteit van Groningen. Deze 'kritische sociologie' was sterk marxistisch gekleurd en in 1972 probeerde Fortuyn lid te worden van Communistische Partij van Nederland. Deze weigerde hem echter vanwege zijn banden met Ger Harmsen, een marxistische historicus die in de jaren vijftig gebroken had met de CPN. Fortuyn werd lid van de PvdA en zou tot 1989 lid blijven van deze partij.

In 1990 verhuisde Fortuyn naar Rotterdam. In de jaren tachtig en negentig werden zijn ideeën geleidelijk rechtser. Na zijn verhuizing naar de havenstad werkte hij voor verschillende overheidsinstanties en later organiseerde hij zijn eigen politieke consultancy bedrijf. Van 1991 tot 1995 was hij buitengewoon docent arbeidsrecht aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en nog jaren daarna zou hij (onterecht) de titel professor voeren.

In de jaren negentig werd Fortuyn een media-bekendheid. Hij schreef een column in Elsevier en trad op voor televisie. In Business Class, de talk-show van zakenman Harry Mens waarin de 'geïnterviewden' tegen betaling konden verschijnen, werd 'professor Pim' een vaste commentator. Fortuyn sprak zich uit voor een strikt neoliberaal economisch beleid en het snijden in sociale voorzieningen. Daarnaast schreef hij verschillende boeken. In *De Verweesde Samenleving* toonde hij zich een conservatieve cultuurpessimist; hij klaagde over het verloren gaan van het gemeenschapsgevoel in de moderne, individualistische samenleving, de erosie van (vaag omschreven) 'normen en waarden' en van patriarchale autoriteitsfiguren (vandaar de titel). In *Tegen de islamisering van onze cultuur* werd 'de islamitische cultuur' aangemerkt als een bedreiging voor de samenleving in Nederland. Het oprukkende individualisme en 'cultuurrelativisme' dreigden er volgens Fortuyn toe te leiden dat het Nederlandse volk haar identiteit zou verliezen aan de 'achterlijke cultuur' van de islam.²

Voor Fortuyn werd de Nederlandse samenleving bedreigd door een 'islamitische cultuur' die hij zag als homogeen, natuurlijk, zonder geschiedenis of verandering. In zijn ogen was 'islam' religie, wereldbeeld en politieke ideologie ineen. De islam kon en mocht geen plaats krijgen in de Nederlandse samenleving en dit was voor hem een belangrijk argument om zich te keren tegen immigratie en

² Rob Witte, *'Al eeuwenlang een gastvrij volk', racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland 1950 – 2009*, Aksant, Amsterdam 2010, p. 133; Pim Fortuyn, *Tegen de islamisering van onze cultuur, Nederlandse identiteit als fundament*, Bruna, Utrecht 1997; Pim Fortuyn, *De verweesde samenleving: een religieus-sociologisch traktaat*, Karakter, Uithoorn 2002.

tegen het toelaten van vluchtelingen. Fortuyn zag dit als deel van de verdediging tegen de zogenaamde 'islamitische dreiging'. In augustus 2001 riep Fortuyn op tot een nieuwe Koude Oorlog, nu tegen de 'islam'; 'Ik ben ook voor een koude oorlog met de islam. De islam zie ik als een buitengewone bedreiging, als een ons vijandige samenleving'.³

Fortuyn was niet de eerste om dit soort dingen te beweren. In 1991 leverde toenmalig VVD-partijleider Frits Bolkestein een belangrijke bijdrage aan het introduceren van dit soort ideeën in de politieke hoofdstroom van Nederland in een speech voor een bijeenkomst van de Liberale Internationale. In deze speech poneerde Bolkestein een tegenstelling tussen een Europese, christelijke beschaving en de cultuur van het Midden-Oosten.⁴ Voor Bolkestein waren democratie en mensenrechten verworvenheden van een Europese cultuur, in plaats van het resultaat van politieke conflicten en strijd binnen verschillende culturen. Op vergelijkbare wijze werden in Fortuyns handen politieke concepten als de scheiding van kerk en staat en gelijke rechten voor vrouwen en homo's kenmerken van de zogenaamd bedreigde 'Nederlandse cultuur'.

Bolkestein was in Nederland een pionier met een discours waarin de 'integratie' van (moslim) migranten in Nederland mislukt verklaard wordt, waarin dit falen aan hun 'cultuur' geweten wordt, waarin gesteld wordt dat dit falen betekent dat ook de nakomelingen van migranten deel uitmaken van de 'cultuur' van het thuisland van de eerste generatie en dat dit falen de verantwoordelijkheid was van deze minderheden.⁵ In de periode voor Bolkestein, was retoriek over een binaire tegenstelling tussen een Europese cultuur en een islamitische cultuur het domein van gemarginaliseerde uiterst rechtse groepen – maar Bolkestein was een gewaardeerd lid van het politieke establishment en hierdoor kregen dit soort ideeën veel meer krediet dan ze eerst hadden.

Bolkestein cultiveert een elitair image maar Fortuyn combineerde culturalisme – de aanname dat het gedrag van individuen bepaald wordt door hermetisch van elkaar gescheiden 'culturen' – met populisme. Voor Fortuyn was de Nederlandse cultuur, waartoe hij dus ook een aantal politieke verworvenheden rekende, in gevaar omdat

³ Aangifte tegen Fortuyn wegens discriminatie, *De Volkskrant*, 2 november 2011, online op: [<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/605866/2001/11/02/Aangifte-tegen-Fortuyn-wegens-discriminatie.dhtml>].

⁴ Witte, (2010), p. 100.

⁵ Willem Schinkel, *De gedroomde samenleving*, Klement, Kampen 2011.

de 'elite' van Nederland jarenlang blind was geweest voor het islamistische gevaar. Deze blindheid zou te wijten zijn aan de progressieve en multiculturele ideeën die deze elite in hun greep hebben. Fortuyn riep het 'Nederlandse volk' op om de door de elite verzaakte verdediging van hun cultuur op zich te nemen.

Bij Fortuyn fungeren moslims als de 'Ander', als de symbolische figuur waartegen het Nederlander-zijn afgezet wordt en reliëf krijgt. Nederlanders zouden bijvoorbeeld 'tolerant' zijn, en moslims juist niet. Deze tegenstelling is een belangrijk motief in het Nederlands nationaal-populisme. Een voorbeeld van hoe dat werkt is de 'El-Moumni affaire' uit begin 2001. In mei 2001 verklaarde de Rotterdamse imam van Marokkaanse afkomst El-Moumni, op de televisie dat homoseksualiteit een ziekte is die de samenleving bedreigt. Dat leidde tot veel opschudding en veel mensen namen er vooral aanstoot aan dat het een 'buitenstaander' was die dit soort dingen gezegd had. In het publieke vertoog wordt de islam steeds meer neergezet als inherent intolerant, als de vijand van 'moderne Nederlandse' waarden. Het tolereren van homoseksualiteit wordt tegenwoordig vaak gezien als een kenmerk van 'de Nederlandse cultuur' en als bewijs dat deze superieur is aan 'de islamitische cultuur' die inherent homofob zou zijn. Steeds repressievere eisen met betrekking tot immigratie en cultuur worden zo neergezet als het verdedigen van 'Nederlandse tolerantie'.⁶

Van de marges naar het middelpunt

Lange tijd werd een expliciete afkeer van vreemdelingen gestigmatiseerd en onderdrukt in het publieke debat in Nederland. Het Nederlandse debat werd gekenmerkt door een sterke drang naar het zoeken van een consensus – en dus het vermijden van openlijke politieke conflicten. Fortuyn viel deze 'poldercultuur' frontaal aan. Centraal in zijn aanvallen op moslims stond niet hun etniciteit of migrant-zijn op zich, maar dat zij deel zouden uitmaken van een 'achterlijke cultuur'.⁷ Op deze manier kon Fortuyn afstand nemen van het ouderwetse, pseudowetenschappelijke biologische racisme dat toentertijd gangbaar was bij extreem-rechts en dat te sterk geassocieerd werd met nazisme om politiek bruikbaar te zijn.

⁶ Paul Mepschen, 'Against Tolerance: Islam, Sexuality, and the Politics of Belonging in the Netherlands', *MRZine*, 13 juni 2009, online op: [<http://mrzine.monthlyreview.org/2009/mepschen130709.html>].

⁷ Merijn Oudenampsen, 'Explaining the swing to the right. The Dutch debate on the rise of right-wing populism', Ruth Wodak, Majid Khosravini, Brigitte Mal (red.), *Right-wing populism in Europe. Politics and discourse*, Bloomsbury Academic, London 2013, p. 203.

Het afwijzen van de beschuldiging van racisme door te claimen dat het doelwit niet de individuen of een 'ras' zijn, maar een 'cultuur' of 'religie' is ondertussen een mantra van Nederlands rechts geworden. In de praktijk vloeien deze verschillende categorieën in het rechtse discours voortdurend in elkaar over – zo vaak dat het onderscheid vaak betekenisloos wordt. Zo schreef Fortuyn bijvoorbeeld al midden jaren negentig dat mensen 'hun cultuur niet achter zich kunnen laten'.⁸ En in het beroemde interview met de Volkskrant dat tot zijn vertrek bij Leefbaar Nederland leidde, ging Fortuyn naadloos over van het bespreken van 'de islam' naar het verbinden van criminaliteit met etniciteit; 'Ja die islam, die zondert mensen af. Ze zien ons als een minderwaardig soort mensen. Marokkaanse jongens bestelen nooit een Marokkaan. Is u dat wel eens opgevallen? Wij kunnen wel bestolen worden.'⁹ Op typische wijze verklaarde hij hier dat mensen die de Nederlandse nationaliteit hebben en in Nederland geboren en getogen zijn, toch niet deel zijn van het Nederlandse volk, ze zijn en blijven 'Marokkanen'...

Na het einde van de Tweede Wereldoorlog bleven extreem-rechtse en anti-immigranten partijen lange tijd zeer klein in Nederland. Kleine organisaties waarin oude nazi's een belangrijke rol speelden zoals de Nationaal Europese Sociale Beweging werden verboden. In de jaren zestig had de Boerenpartij (BP) enig succes en won 3 tot 7 zetels in de Tweede Kamer. De BP was niet uiterst rechts, eerder 'nationaal-conservatief', maar wist wel een deel van de aanhang van extreem-rechts aan te trekken. Deze associatie met oude nazi's en extreem-rechts was een zwaar blok aan het been voor de BP en de partij werd geplaagd door afsplitsingen. Tegen het einde van de jaren zestig had de partij veel van haar aantrekkingskracht verloren. In de jaren zeventig was de meest prominente vertegenwoordiger van uiterst rechts in Nederland de Nederlandse Volks-Unie (NVU). De NVU is, de partij bestaat nog steeds, duidelijk een neonazi partij maar ook op haar hoogtepunt had zij niet meer dan een paar honderd leden en de partij ontsnapte maar net aan een verbod als een criminele organisatie.

⁸ Pim Fortuyn, *De verweesde samenleving: een religieus-sociologisch traktaat*, Karakter, Uithoorn 2002, p. 198.

⁹ Frank Poorthuis en Hans Wansink, 'Pim Fortuyn op herhaling: 'De islam is een achterlijke cultuur'', *De Volkskrant*, 5 mei 2012, online op: [<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/611698/2012/05/05/Pim-Fortuyn-op-herhaling-De-islam-is-een-achterlijke-cultuur.dhtml>]. Herpublicatie van het interview dat oorspronkelijk verscheen op 9 februari 2002.

In een poging om juridische problemen als gevolg van het overtreden van de wetten tegen het verspreiden van racisme en de associatie met nazisme te vermijden organiseerden meer 'gematigde' ex-NVU'ers en andere uiterst rechtse activisten gedurende de jaren tachtig nieuwe partijen. De Centruumpartij (CP) en de opvolgers ervan (Centrum Democraten en CP'86) hadden enig succes. Deze 'centrumstroming' probeerde de associatie met nazisme te vermijden. Bij de Centrumstroming moest het oude biologische racisme grotendeels plaatsmaken voor aanvallen op 'immigratie'. Het electorale hoogtepunt van deze partijen lag in de jaren tachtig en vroege jaren negentig. In 1982 won de CP een parlamentszetel en haar opvolger CD won er in 1994 drie. In die jaren wonnen verschillende extreem-rechtse partijen ook tientallen gemeenteraadszetels.

Maar de centrum-partijen waren slecht georganiseerd en hadden een gebrek aan competente leiders en activisten. Hun aantrekkingskracht werd sterk aangetast door hun voortdurende associatie met straatgeweld, antisemitisme en het historische fascisme, al hun pogingen om aan die associatie te ontsnappen ten spijt. De centrum-partijen werden door andere politieke partijen uitgesloten en werden door antiracistische activisten en kritische berichtgeving onder druk gezet. Deze stroming zou nooit stabiliseren als deel van het politieke spectrum en bleef beperkt tot een relatief klein milieu van querulanten en outcasts.

Maar Fortuyn was heel anders. Net als Bolkestein distantieerde hij zich sterk van de extreemrechtse partijen van zijn tijd en van het historische fascisme. Hij toonde zich een warm voorstander van de parlementaire democratie. En, ondanks zijn verdere sociale conservatisme, benadrukte hij zijn homoseksualiteit. Zo kon hij geloofwaardig afstand houden van traditioneel extreem-rechts. Een ander element dat Fortuyn hiervan onderscheidde was dat hij geen antisemiet was, en een supporter van Israël en rechts zionisme.

Fortuyn deed meer dan al bestaande anti-immigratie en anti-moslimgevoelens en opvattingen vertegenwoordigen, hij slaagde er ook in om deze gevoelens verder te verspreiden en nieuwe mensen te winnen voor deze ideeën. Fortuyns politieke ideeën waren een eclectisch mengsel van moreel conservatisme en economisch liberalisme. Na de jaren zestig waren in Nederland decennialang progressief-liberale opvattingen hegemonisch. In tegenstelling tot klassiek extreem-rechts wees Fortuyn deze ideologie niet zonder meer af maar integreerde hij elementen ervan in zijn eigen

opvattingen.¹⁰ Deze strategie hielp hem marginalisatie als een 'extremist' te vermijden.¹¹

Fortuyn verbond bijvoorbeeld zijn aanvallen op moslims met hun veronderstelde opvattingen over democratie, vrouwenrechten en gelijke rechten voor homoseksuelen – allemaal elementen van de heersende progressieve hegemonie. Op deze manier kon Fortuyn ook mensen aanspreken die zichzelf als progressief beschouwden. Fortuyns politieke innovaties produceerden zo een discours waardoor mensen zijn anti-immigranten en nationalistische ideeën konden steunen zonder het taboe op biologisch racisme te breken. Fortuyn had op deze manier veel succes in het vormen en vertegenwoordigen van vijandigheid jegens immigranten en niet-witte groepen, in het mobiliseren van racistisch ressentiment.

In het biologisch racisme 'bepaalt' de afkomst alle essentiële karakteristieken van menselijke wezens. De eigenschap van afkomst rust niet alleen op individuen en families maar op de gehele raciale groep waarvan ze deel uitmaken.¹² In het nationaal-populisme, heeft uitsluiten op basis van dergelijke 'raciale' kenmerken plaatsgemaakt voor uitsluiting op basis van cultuur. 'Cultuur' vervangt 'ras' als het bepalende kenmerk van de buitengesloten groep. 'Cultuur' is dan de categorie die een hiërarchisch verschil aanbrengt tussen een inferieure 'out-group' (voor Fortuyn en de mensen die in zijn voetstappen volgden zijn dit in de eerste plaats moslims) en een superieure 'in-group'. Het is een vorm van racisme waarin 'het dominante motief niet biologisch overgeërfde eigenschappen maar de onoverkomelijkheid van culturele verschillen' is.¹³

Gedurende de jaren 90 had Fortuyn al tevergeefs geprobeerd om een politieke carrière te beginnen in zowel het CDA als de VVD. Bij de

¹⁰ Merijn Oudenampsen, 'De politiek van populisme onderzoek. Een kritiek op Diplomademocratie en de verklaring van populisme uit kiezersgedrag', Justus Uitermark, et al. (red.), *'Power to the people!' Een anatomie van het populisme*, Boom Lemma, Den Haag 2012, p. 17 – 49; Merijn Oudenampsen, 'De revolte van nieuwrechts. Neoconservatisme en postprogressieve politiek', *Krisis. Tijdschrift voor actuele filosofie*, nr.1, 2013, p. 72 – 88.

¹¹ Rogier van Reekum, 'It's the performance, stupid!', Justus Uitermark, et al. (ed.), *'Power to the people!' Een anatomie van het populisme*, Boom Lemma, Den Haag 2012, p. 53.

¹² Eric D. Weitz, *A century of genocide. Utopias of race and nation*, Princeton University Press, Princeton 2003, p. 49.

¹³ Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, *Race, nation, class. Ambiguous identities*, Verso, Londen 2005 [1991], p.21. Mijn vertaling.

verkiezingen van 2002 werd Fortuyn de lijsttrekker van de nieuwe partij Leefbaar Nederland, LN. LN werd opgebouwd op basis van het succes van vergelijkbare lokale partijen als Leefbaar Hilversum en Leefbaar Rotterdam. Een paar maanden voor de Tweede Kamerverkiezingen had Fortuyn als kandidaat voor Leefbaar Rotterdam 30 procent van de stemmen gewonnen. 'Leefbaar' combineerde de populistische claim van spreken namens 'het volk' met kritiek op allerlei kwesties die het andere partijen verweet te verwaarlozen: van onveiligheid op straat, bureaucratische overheidsinstanties en vertraagde treinen tot wachtlijsten in de zorg. Fortuyn was niet de ideale kandidaat voor LN; enkele van de grondleggers hadden nog maar kort geleden de PvdA verlaten en stonden vooral op sociaaleconomisch gebied dicht bij centrum-links dan bij de neoliberale Fortuyn. Deze mensen liepen ook niet echt warm voor Fortuyns voorgestelde nieuwe Koude Oorlog tegen de islam. Maar LN had een aantrekkelijke lijsttrekker nodig en Fortuyn had al een groot gehoor.

Het gelegenheidshuwelijk tussen Fortuyn en LN duurde niet lang. Op 9 februari 2002, enkele maanden voor de verkiezingen, gaf Fortuyn het al eerder geciteerde interview met de Volkskrant dat tot de breuk leidde. Hier stelde Fortuyn onder meer dat hij artikel 1 van de grondwet, dat discriminatie verbiedt en in gelijke gevallen gelijke behandeling verplicht, wilde afschaffen om zo moslims te kunnen discrimineren. In het interview waren wederom moslims en mensen met een etnische achtergrond in landen met een bevolking waarvan de meerderheid moslim is het doelwit. Zoals zo vaak vloeiden bij Fortuyn in dit interview religieuze en etnische identiteit in elkaar over in een gemeenschappelijke categorie. In dit interview verklaarde Fortuyn ook dat Nederland 'vol' was en dat als het aan hem lag, geen enkele asielzoeker nog een verblijfsvergunning zou krijgen.¹⁴ Het bestuur van LN voelde zich al langer ongemakkelijk met Fortuyn en had hem eerder verboden dergelijke uitlatingen te doen. Fortuyn werd de partij uitgezet.

In april 2002 vormde Fortuyn een eigen partij; de Lijst Pim Fortuyn (LPF). De LPF was duidelijk (nog) rechtser dan LN, ook op economische kwesties. Eind 2001 verklaarde Fortuyn dat de enige mogelijke partners voor een regering met de LPF het CDA en de VVD waren. Fortuyn wilde de arbeidsmarkt verder versoepelen, lonen verlagen en diep snijden in de sociale zekerheid. De wachtlijsten in de zorg waren een voornaam punt in de kritiek van Fortuyn op het regeringsbeleid. Maar ook hier toonde hij zijn trouw aan neoliberale oplossingen; hij wees extra investeringen in de zorg af en was

¹⁴ Frank Poorthuis en Hans Wansink, (2012).

voorstander van meer marktwerking, hogere prijzen en 'efficiënter werken'.¹⁵ Fortuyn schiep er over op dat LPF miljoenen kreeg van zijn contacten in de vastgoedsector en verklaarde; 'Ik heb voor acht miljoen gulden aan toezeggingen binnen van mensen uit de wereld van het onroerend goed... U moet er niet van opkijken als na 15 mei de grondpolitiek hier drastisch verandert'.¹⁶

Rond de eeuwwisseling was de populariteit van de paarse coalitie tot een dieptepunt gezakt. Fortuyn speelde een belangrijke rol als aanjager en vertolker van deze onvrede. Onder paars waren de twee traditionele partijen van 'links' en 'rechts', de PvdA en VVD, elkaar zo dicht genaderd dat politieke tegenstellingen vrijwel verdwenen. Beide partijen deelden een agenda van neoliberal economische beleid en liberale opvattingen over vrouwenrechten, het homohuwelijk, en individuele zelfbeschikking. Bij gebrek aan ideologische verschillen werd de politiek zeer technocratisch; alleen in gecompliceerde discussies over hoe een gedeelde visie het beste uitgevoerd kon worden leken nog verschillen tussen de partijen te bestaan.

Fortuyn presenteerde zichzelf als een nieuwkomer, als iemand die in tegenstelling tot de vervreemde beroepspolitici de vinger aan de pols van de Nederlandse samenleving had. Hij beloofde dat hij Nederland zou veranderen, en niet enkel besturen. Fortuyn viel de op consensus-gerichte politieke cultuur van het poldermodel frontaal aan: hij zag deze als een belemmering voor het doorvoeren van het radicale neoliberale beleid dat hij voorstond. In tegenstelling tot zijn navolgers, of het extreem-rechts van zijn eigen tijd, profileerde Fortuyn zichzelf niet als een underdog: trotst liep hij te koop met zijn dure levensstijl. De succesvolle selfmade man als voorbeeld van leiderschap: Fortuyn paste naadloos in de neoliberale tijdgeest.

De dandyeske Fortuyn viel op tussen de kleurloze technocraten van de gevestigde partijen. Met zijn flair voor polemieken, sarcasme en gevoel voor drama was hij een succes in de media. Fortuyn wist hoe hij show en vermaak kon gebruiken voor politiek gewin. De frustraties die veel mensen voelden over het beleid van de Paarse kabinetten weet Fortuyn voornamelijk aan de PvdA. Gekenmerkt door een bureaucratische instelling en linkse naïviteit zou die noodzakelijke veranderingen in de weg staan. Op deze manier suggereerde Fortuyn een concreet doelwit voor de eerder vaak diffuse gevoelens van

¹⁵ Ewout Irrgang et al., *Leest u zijn boeken maar. De pimpelpaarse antwoorden van Pim Fortuyn*, Wenschappelijk Bureau SP, Rotterdam 2002, p. 20 – 22.

¹⁶ Jan Hoedeman, 'Fortuyn schermt met campagnemiljoenen', *De Volkskrant*, 16 oktober 2001, online op: [<http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/fortuyn-schermt-met-campagnemiljoenen~a608547/>].

frustratie. Fortuyn en de LPF wisten het beeld neer te zetten dat Nederland geregeerd werd door een 'arrogante linkse elite', die niet wist wat er speelde in de 'echte wereld' en niet in staat was de samenleving te verdedigen tegen een oprukkende 'islamitische dreiging'.

Op 6 mei 2002 werd Pim Fortuyn vermoord door milieuactivist Volkert van der Graaf. Tijdens zijn rechtszaak verklaarde Van der Graaf dat hij Fortuyn had gedood omdat deze moslims tot 'zondebok' maakte en 'een bedreiging was voor zwakkere groepen in de samenleving'. De moord was een nationale schok. De (onjuiste) bewering dat dit de eerste politieke moord in Nederland sinds 1672 was, werd een cliché. Duizenden mensen verzamelden zich om de lijkwagen van Fortuyn te zien, geëmotioneerde toeschouwers wierpen bloemen. Fortuyn was al een held voor veel mensen, nu was hij een martelaar wat zijn ideeën, 'de geest van Pim', extra allure gaf.

De verkiezingen negen dagen later waren een politieke aardbeving. Op 15 mei 2002 kreeg de LPF 15,7 procent van de stemmen en zij trok met 26 zetels het parlement binnen. Dat jaar was de deelname aan de verkiezingen met meer dan 80 procent ook opmerkelijk hoog. De PvdA kreeg zware klappen en verloor 22 van haar 45 zetels. Fortuyn was er in geslaagd het politieke debat naar rechts te trekken. In de dagen na zijn dood heerste er een sterke anti-linkse stemming in het land. Rechtse commentatoren en supporters van Fortuyn weten de moord aan zijn 'demonisering' door progressieve critici; 'de kogel kwam van links'. Het maakte kritiek op zijn ideeën nog moeilijker.

Samen met het CDA en de VVD vormde de LPF een coalitie die slechts drie maanden stand hield. De onervaren LPF ging al snel ten onder aan onderlinge vetes. De meeste LPF-parlementariërs ontbrak het duidelijk aan ervaring en geen van hen kon Fortuyn vervangen als leider van de partij. Midden oktober viel de regering. In de daaropvolgende verkiezingen van januari 2003 kreeg de LPF nog maar 5,6 procent van de stemmen. De nieuwe coalitie bestond opnieuw uit CDA en VVD, plus dit keer D66. De PvdA herstelde zich grotendeels en werd met 42 zetels de tweede partij. Maar het potentieel voor een partij rechts van de VVD, een die zich uitdrukkelijk zou profileren als een anti-immigratie partij, was niet verdwenen en verschillende politici probeerden Fortuyns volgelingen het hof te maken. Geert Wilders zou hierna het meeste succes hebben. Hij is ook veel verder naar rechts gegaan dan Fortuyn ooit deed.

In de voetsporen van Fortuyn

Geert Wilders werd in 1963 geboren in Venlo. Zijn vader was vicedirecteur van een fabriek die printer en kopieermateriaal produceerde. Na de middelbare school bezocht Wilders Israël waar hij in een kibboets ten noorden van Jericho werkte. Verschillende malen moest hij tijdens aanvallen schuilen in een bunker. Zelf verklaart hij dat zijn liefde voor Israël uit deze periode stamt en dat hij zich hier bewust was geworden van het gevaar van het 'islamitische terrorisme'. Na terugkeer naar Nederland vervulde hij zijn dienstplicht en begon hij een (onafgemaakte) rechtenstudie. Tijdens zijn werk als ambtenaar voor de Sociale Verzekeringsbank zou zijn afkeer van het poldermodel zijn gegroeid. Uit afkeer van linkse ideeën werd hij politiek actief.¹⁷

Wilders had altijd VVD gestemd en in 1990 besloot hij te solliciteren op een baan bij de parlamentsfractie. Zijn kennis van het ingewikkelde systeem van sociale verzekeringen was een aanwinst en hij werd fractieassistent. Wilders was een grote bewonderaar van Bolkestein en raakte nauw met hem verbonden. In 1997 werd Wilders lid van de gemeenteraad van Utrecht waar hij sinds 1985 woonde. Na de verkiezingen van mei 1998 werd hij parlements lid. Tot 2004 woonde Wilders in Utrecht en hij stelt dat zijn tijd daar een keerpunt was. Toen hij naar Utrecht verhuisde, stond zijn wijk (Kanaleneiland) bekend als een rustige middenklassewijk. In latere jaren zou de wijk echter bekend komen te staan om hoge misdaad- en werkloosheidscijfers, en een grote islamitische gemeenschap. Volgens Wilders zelf was hij getuige van dramatische veranderingen en moest hij meerdere malen van zijn auto naar zijn voordeur rennen om veilig thuis te komen. Hij woonde in het meer welvarende zuidelijke deel van de wijk en zijn herinneringen doen behoorlijk aangedikt aan.¹⁸

Rond de eeuwwisseling stond Wilders vooral bekend als een hardwerkende parlementariër op de rechterflank van de VVD. Wilders uitte vaak scherpe kritiek op de PvdA, tot 2002 coalitie-partner van de VVD, en in navolging van Bolkestein maakte hij de dreiging van islamitisch fundamentalisme tot een van zijn speerpunten. De aanslagen van 11 september 2001 kwamen voor Wilders als een bevestiging van zijn diepste angsten. In de nasleep van 11

¹⁷ Hanan Nhass, 'Ik word gek van dat poldergedoe', *Trouw*, 23 juli 2003, online op: [\[http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/nieuws/archief/article/detail/1781138/2003/07/23/ik-word-gek-van-dat-poldergedoe.dhtml\]](http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/nieuws/archief/article/detail/1781138/2003/07/23/ik-word-gek-van-dat-poldergedoe.dhtml)

¹⁸ Koen Vossen, *Rondom Wilders. Portret van de PVV*, Boom, Amsterdam 2013, p. 20.

september kwamen de islam en moslims in het algemeen in een negatief daglicht te staan maar in deze jaren bekritiseerde Wilders Fortuyn nog omdat deze geen onderscheid maakte tussen fundamentalisme en de islam in het algemeen. In 2002 verloor Wilders zijn parlementszetel, een zware klap, maar hij kreeg deze terug toen een aantal VVD parlementariërs posities kregen in de nieuwe regering.

Bolkestein had ondertussen de Nederlandse politiek verlaten om Europees commissaris voor Interne Markten en Diensten te worden. Wilders zou in Ayaan Hirsi Ali echter al snel een andere bron van inspiratie vinden. Hirsi Ali's vader was een tegenstander van de Somalische dictator Mohammed Siad Barre en toen Hirsi Ali zes jaar oud was verliet de familie het land. In 1992 kwam Hirsi Ali naar Nederland om aan uithuwelijking te ontsnappen. Om in aanmerking te komen voor asiel veranderde ze haar naam en claimde ze ten onrechte direct afkomstig te zijn uit een rampgebied in Somalië. In 1995 kreeg ze het Nederlandse staatsburgerschap en zes jaar later werkte ze voor het wetenschappelijk bureau van de PvdA. Ze verwierf bekendheid vanwege haar kritiek op de positie van vrouwen in moslimgemeenschappen maar ze voelde zich niet gesteund door haar partij. Dit gemis voelde ze vooral nadat ze bedreigingen begon te krijgen van rechtse moslims. Hirsi Ali verschoof van kritiek op gebruiken als besnijdenis tot aanvallen op de islam in het algemeen. In het Nederland van na Fortuyn bestond hier een breed publiek voor. In 2002 bood de VVD haar een hoge plaats op hun kandidatenlijst aan en werd ze parlementariër.

In de woorden van een voormalige collega van Hirsi Ali en Wilders had ze een 'magisch effect' op hem.¹⁹ Samen ontwikkelden Wilders en Hirsi Ali wat ze 'islamkritiek' noemden, een opvatting waarin het gedrag van mensen die ze aanmerken als 'moslims' in de eerste plaats bepaald wordt door hun religie en die het gebrek aan democratie in veel islamitische landen, en racisme, seksisme en sociaaleconomische misère in islamitische gemeenschappen, wijt aan hun 'achterlijke cultuur'. Wilders en Hirsi Ali stelden dat onder 'zekere omstandigheden' liberale vrijheden als de vrijheid van religie niet zouden moeten gelden voor moslims en ze riepen op tot een 'liberale jihad' tegen de radicale islam. Enkele jaren later stelde Wilders dat hij het volledig eens was met Fortuyns opvattingen over de islam.²⁰

¹⁹ Paul Lucardie en Gerrit Voerman, *Populisten in de polder*, Boom, Amersfoort 2012, p. 153.

²⁰ Lucardie, Voerman, (2012), p. 154.

De politieke aardschok van 2002 had de VVD verdeeld achtergelaten. Bolkestein had de VVD nadrukkelijk neergezet als een rechtse partij en probeerde het politieke debat naar rechts te trekken. Zijn opvolger na 1998, Hans Dijkstal, werd echter eerder gezien als een vertegenwoordiger van het politieke midden. Wilders beschuldigde hem er later van Bolkesteins politieke erfenis verkwanseld te hebben. In 2002 verloor de VVD 13 zetels, veel daarvan aan de LPF, en werd Dijkstal vervangen om plaats te maken voor een meer rechtse koers. Maar een deel van de VVD zag de toekomst van de partij meer in het politieke midden, eventueel in samenwerking met D66.

Voor Wilders was dit een gruwelscenario. Hij wilde juist verder naar rechts, zodat de VVD het gat kon vullen dat de implosie van de LPF achtergelaten had en ook conservatieve christendemocraten aan kon trekken. Wilders was voorstander van meer bezuinigingen op sociale voorzieningen, meer beperkingen op immigratie en een meer repressief veiligheidsbeleid. Daarnaast was hij principieel tegen Turks lidmaatschap van de EU, toentertijd een minderheidspositie in de VVD. Wilders stond al jarenlang bekend als de rechtsbuiten van de fractie maar hij raakte nu binnen zijn partij steeds verder geïsoleerd. Dat isolement kwam niet alleen door zijn opvattingen maar ook door de manier waarop hij deze naar buiten bracht: andere VVD'ers vonden dat zijn scherpe toon de goede samenwerking met andere partijen maar in de weg zat en namen het hem kwalijk dat hij in het openbaar kritiek had op de VVD-leiding. In juni 2004 schreef Wilders een discussiestuk waarin hij pleitte voor een meer rechtse koers. Het stuk was bedoeld voor interne discussie maar lekte uit naar de media (volgens biograaf Meindert Fennema was dit de opzet van Wilders).²¹ Voor de VVD-leiding was hiermee de maat vol en in september 2004 gingen de VVD en Wilders elk huns weegs. Wilders hield zijn parlementszetel als een eenpersoons-fractie en verklaarde onmiddellijk dat hij een nieuwe politieke beweging op wilde zetten.

Onafhankelijkheidsverklaring

Het zou twee jaar duren voordat Wilders zijn nieuwe partij op poten had gezet: de Partij voor de Vrijheid (PVV). In de tussentijd had hij een uitnodiging om samen te werken met de overblijfselen van de LPF afgewezen. In deze jaren is Wilders politiek te beschrijven als een neoconservatief. In woorden die dichtbij George Bush Jr.'s compassionate conservatism komen, stelde Wilders dat hij

²¹ Meindert Fennema, *Geert Wilders. Tvenaarsleerling*, Bert Bakker, Amsterdam 2010, p. 82. Meindert Fennema is emeritus professor in Politieke Theorie aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn Wilders-biografie leest echter in delen meer als een roman.

voorzitter was van beleid dat 'sociaal, rechts en fatsoenlijk' was. Wilders was een bewonderaar van de Amerikaanse president, 'een president met lef', en een sterk voorstander van de war on terror. Hij begon samen te werken met de Edmund Burke stichting, een nieuwe organisatie van rechtse intellectuelen die (neo-)conservatieve ideeën verspreiden in Nederland. Rond dezelfde tijd begon Wilders doodsb bedreigingen te ontvangen, hetgeen in de herfst van 2004 een heel nieuwe dimensie zou krijgen.

Op de ochtend van 2 november 2004 werd filmmaker en columnist Theo van Gogh vermoord door de islamitische fundamentalist Mohammed Bouyeri. Van Goghs gimmick was grotendeels het in grove bewoordingen verkondigen van reactionaire opvattingen over homo's, vrouwen, Joden en vooral moslims. Van Gogh was een vurig supporter van Pim Fortuyn en Rita Verdonk, die van 2003 tot 2006 minister van immigratie was voor de VVD.

De moordenaar van Van Gogh had het oorspronkelijk op Hirsi Ali gemunt. Van Gogh had met haar samengewerkt om de film Submission te maken. In deze film vertellen vrouwen hoe hun onderdrukking gerechtvaardigd wordt met citaten uit de koran. Waarschijnlijk omdat Hirsi Ali te goed werd beveiligd, koos Bouyeri ervoor om Van Gogh te vermoorden. Net zoals de moord op Fortuyn eerder, zond de gewelddadige dood van Van Gogh een schok door het land. Dat de moordenaar dit keer een Nederlandse Marokkaan was, kwam voor nationaal-populisten als een bevestiging van hun anti-moslim ideeën. In hun ogen had 'links' Fortuyn vermoord, en nu had de 'bondgenoot' van links, de (fundamentalistische) islam, weer een van hen gedood. In de dagen na de moord vonden tientallen aanvallen op personen en moskeeën plaats. De Monitor Racisme en Extremisme van de Anne Frank stichting en de Universiteit van Leiden telde 106 gevallen van geweld tegen moslims tussen 2 en 30 november 2006.²² In de nasleep van de moord kreeg Wilders extra bescherming. Enige tijd woonde hij gedwongen op het terrein van een kazerne en hij is nog steeds onder permanente politiebescherming.

In de maanden na november 2004 steeg de populariteit van Wilders scherp en in maart 2005 begon hij zijn nieuwe partij op te bouwen. In het manifest van zijn nieuwe beweging, 'Onafhankelijkheidsverklaring', verklaarde Wilders zichzelf een tegenstander van de 'zelfvoldane politieke elite' die Nederland regeert en die verzaakt 'onze democratische rechtsstaat, onze veiligheid, onze welvaart en onze onafhankelijkheid' te beschermen. Volgens Wilders ontwikkelt de EU zich tot een superstaat die de

²² Witte, (2010), p. 141.

Nederlandse soevereiniteit bedreigt. Nederland stemt hiermee in omdat de politieke elite verblind is door 'de zogenaamde progressieve tijdgeest'. De politiek in Nederland wordt gedomineerd worden door 'politieke correctheid, een megalomane overheid, multiculturalisme en onderwerping aan Brusselse bureaucraten', volgens de onafhankelijkheidsverklaring.²³

Wilders schreef zijn Onafhankelijkheidsverklaring in samenwerking met Joost Eedmans, toen parlementariër voor de LPF, en Marco Pastors, toen gemeenteraadslid voor Leefbaar Rotterdam.²⁴

Maar pogingen om samen met de resten van Fortuyns partijen een nieuwe organisatie te vormen mislukten. Wilders wilde totale controle over de nieuwe partij in de hoop zo het lot van de LPF te kunnen vermijden. Pastors en Eedmans zouden later hun eigen nationaal-populistische partij vormen, EenNL.

Een vierde persoon die meeschreef was Bart Jan Spruyt, voorzitter van de Edmund Burke Stichting. Na de oprichting in 2000 was deze stichting enige tijd lang een prominente vertegenwoordiger van het conservatisme in Nederland. Spruyt werd tot de oprichting geïnspireerd door de rechtse Heritage Foundation in de Verenigde Staten. De Edmund Burke Stichting verspreidde door publicaties en lezingen (neo-)conservatieve en pro-vrije markt opvattingen en ontving hiervoor honderdduizenden euro's van onder meer de gebroeders Baan, software-miljonairs, Microsoft en de farmaceutische gigant Pfizer.²⁵

Trouw aan neoconservatieve principes was de Onafhankelijkheidsverklaring een mix van nationalistische retoriek, moreel conservatisme, het voortrekken van autochtonen (zo zouden bijvoorbeeld immigranten pas na 10 jaar en alleen zonder strafblad een Nederlands burgerschap aan kunnen vragen en pas hierna recht hebben op sociale voorzieningen) en vrije-markt beleid. Wilders toonde zich voorstander van een lage flat tax, het afschaffen van het minimumloon en het verzwakken van de rechten van werkers. De uitzondering op dit soort vrije-markt beleid was het voorstel om meer geld opzij te zetten voor ouderenzorg. Vóór Wilders had Fortuyn al

²³ Geert Wilders, *Onafhankelijkheidsverklaring*, online op: [<http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article.html?id=684:onafhankelijkheidsverklaring>].

²⁴ Fennema, (2010), p. 100.

²⁵ Pieter van Os, 'De Amerikaanse lobby. Hoe Pfizer en Microsoft Nederland beïnvloeden', *De Groene Amsterdammer*, nr. 41, 2005, online op: [<http://www.groene.nl/artikel/de-amerikaanse-lobby>].

ontdekt dat de benarde situatie van veel ouderen een thema was waar veel sympathie mee te winnen was.

Spruyt zag het als een van zijn taken om Wilders te scholen in de 'conservatieve canon' van denkers als Thomas Hobbes, Edmund Burke en Leo Strauss.²⁶ Onderdeel hiervan was een tour door de VS in het begin van 2005 waar Spruyt Wilders introduceerde bij (neo-)conservatieve denktanks en politici. Wilders bezocht onder meer de Heritage Foundation, het American Enterprise Institute en Republikeinse politici als de voormalige adviseur van Reagan en Bush, Richard Perle.²⁷ Sindsdien heeft Wilders goede contacten met rechts in de VS.

In mei 2005 was het referendum over de Europese grondwet een goede gelegenheid voor Wilders om het nationalistische, anti-EU aspect van zijn politiek verder uit te werken. Onder de slogan 'Nederland moet blijven' voerde Wilders campagne tegen de grondwet. Het opkomstpercentage voor het referendum was 63 procent en bijna twee derde stemde tegen de grondwet, ondanks dat vrijwel het gehele parlementaire spectrum campagne had gevoerd vóór de grondwet. Volgens Martin Bosma, de 'ideoloog' van de PVV, toonde het resultaat dat de 'ideeën van de elite niet de mening van het volk zijn'. In werkelijkheid varieerden de motieven van nee-stemmers sterk en was de SP en niet de PVV, de meest zichtbare vertegenwoordiger van het nee-kamp. Motieven om 'nee' te stemmen varieerden van vijandigheid jegens migranten en nationalisme tot een behoefte om te beschermen wat er over was van de verzorgingsstaat tegen het neoliberale EU-beleid.²⁸

De samenwerking tussen Fortuynistische populistten en neoconservatieven was nooit zonder tegenstrijdigheden. De populistten waren veel minder consequent in hun voorkeur voor vrije-markt beleid en een kleine overheid dan iemand als Spruyt, zoals al bleek in het voorstel om meer overheidsgeld uit te trekken voor ouderenzorg. Tijdens de verkiezingscampagne werd duidelijk hoezeer vijandigheid ten opzichte van immigranten voorrang kreeg boven vrije-markt principes. Zo verklaarde de PVV zich voorstander van het sluiten van de Nederlandse arbeidsmarkt voor Polen, in tegenstelling tot de principes van vrije internationale concurrentie. Onderwijs, een hoofdthema voor een conservatief als Spruyt, verdween juist naar de achtergrond.

²⁶ Vossen, (2013), p. 47.

²⁷ Vossen, (2013), p. 49.

²⁸ Willem Bos, 'Welk Nee won?', *Grenzeloos*, 15 mei 2005, online op: [<http://www.grenzeloos.org/content/welk-nee-won>].

In de *Onafhankelijkheidsverklaring* en het andere vroege programmatische document van de PVV, *Een Nieuw-Realistische Visie op Samenleving en Politiek* schuurde het populistische discours van het 'volk' dat verstandig, goed en geworteld in de realiteit is, en dat in tegenspraak is met een corrupte, ideologisch verblinde en zwakke politieke elite, met het neoconservatieve dedain voor de massacultuur.²⁹ Voorstellen om meer publieke functies zoals het burgemeesterschap, de politiecommissaris en leden van de rechtbank verkiesbaar te stellen pasten naadloos in de populistische opvattingen maar waren strijdig met het elitaire neoconservatieve gedachtengoed.

De samenwerking tussen Spruyt en Wilders kon niet duren. Nadat de Edmund Burke Stichting veel steun had verloren omdat ze zo nauw geassocieerd was geraakt met een specifieke partij, een waarvan de toekomst ook nog onzeker was, brak Spruyt kort voor de verkiezingen met Wilders. Een half jaar later, in januari 2007, zou hij de PVV zelfs beschrijven als 'de belichaming van een paniekerig soort van conservatisme dat een middenpositie inneemt tussen prudent conservatisme en fascisme, met een natuurlijke neiging tot de laatste stroming'.³⁰

Rond dezelfde tijd had Wilders ook te kampen met concurrentie van andere rechtse nieuwkomers. Naast EenNL was er nog een nationaal-populistische partij bijgekomen, Rita Verdonks Trots op Nederland (TON). In 2006 probeerde VVD minister Verdonk haar partijgenoot en voormalig bondgenoot Hirsi Ali het Nederlands staatsburgerschap af te nemen omdat deze bij haar aanvraag voor asiel onjuiste verklaringen had afgelegd. Verdonk brak na dit schandaal en een gefaalde poging om het partijleiderschap te winnen met de VVD en vormde in 2007 TON in haar eigen poging de steun voor nationaal-populisme voor zich te winnen.

In voorgaande jaren vonden er een aantal betrekkelijk grote linkse mobilisaties plaats. Voor de Amerikaanse invasie van Irak vonden grote anti-oorlogsbetogingen plaats en 2004 was het jaar van de grootste vakbondsdemonstratie in de Nederlandse geschiedenis als protest tegen pensioenhervormingen. Deze mobilisaties leidden echter niet tot ingrijpende veranderingen in het overheidsbeleid, wat de vervreemding van veel mensen ten opzichte van de gevestigde

²⁹ Geert Wilders, 'Een Nieuw-Realistische Visie op Samenleving en Politiek', *Elsevier*, 21 maart 2006, online op: [<http://www.elsevier.nl/Algemeen/nieuws/2006/3/Een-Nieuw-Realistische-Visie-op-Samenleving-en-Politiek-ELSEVIER071305W/>].

³⁰ Vossen, (2013), p. 59.

partijen versterkte en bijdroeg aan de groei van de SP. Na de eeuwwisseling groeide de SP uit tot een sociaaldemocratische partij en in 2006 sprong haar zeteltal in het parlement van 9 naar 25.

In deze politieke turbulentie leek ook Wilders' populariteit na het EU referendum geen lang leven beschoren te zijn: in 2006 voorspelden peilingen dat de PVV misschien één zetel zou krijgen in het parlement. Wilders slaagde er echter in het tij te keren door nog fellere racistische uitlatingen te doen. In 2006 verklaarde hij zijn gevecht tegen 'een tsunami van islamisering' zijn hoofdpunt; 'als we ons daar niet tegen verweren zullen alle andere punten uit mijn programma voor niks blijken te zijn'. Hij maakte nu duidelijk alle moslims als vijanden te zien want 'hun gedrag vloeit voort uit hun religie en cultuur. Je kunt dat niet los van elkaar zien.' Wilders benadrukte dat geen enkele vorm van het islamitische geloof deel kan zijn van de Nederlandse samenleving.³¹ Dergelijke aanvallen op moslims en voorstellen om de rechten van minderheden als moslims in te perken, vaak verwoord in krijgshaftige taal, werden het handelskenmerk van Wilders en zijn PVV.

Vooral Marokkaanse immigranten en hun nakomelingen moeten het ontgelden. Een reeks voorvallen van (seksueel) geweld en intimidatie tegen homo's en vrouwen kreeg zeer veel media-aandacht. Dit geweld werd gepresenteerd alsof het een nieuw verschijnsel zou zijn en werd in het publieke debat vooral geweten aan Nederlands-Marokkaanse jongeren waarnaar meestal verwezen werd als 'Marokkanen' – met ontkenning van hun deelname aan het sociale leven in Nederland. In deze morele paniek werden specifieke misdaden neergezet als symbolisch voor sociale achteruitgang en Wilders ontleende er veel steun voor zijn anti-moslim en law-en-order ideeën aan.³² Op zijn beurt voedde Wilders deze paniek door gebruik te maken van de sinds de war on terror ingeslepen reflexen en te spreken over 'straatterroristen'. Wijd uiteenlopende zaken als straatmisdad en de kosten van sociale voorzieningen werden door hem verklaard de verantwoordelijkheid van moslims te zijn.

Sinds de opkomst van Fortuyn is de toon van politieke debatten in Nederland aanmerkelijk feller geworden maar Wilders valt nog steeds op door harde formuleringen, ad hominem aanvallen op politieke

³¹ Sanne ten Hoove, Raoul du Pré, 'Wilders bang voor 'tsunami van islamisering'', *De Volkskrant*, 6 oktober 2006, online op: [<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/786026/2006/10/06/Wilders-bang-voor-tsunami-van-islamisering.dhtml>].

³² Dit is een beproefde rechtse tactiek. Zie Stuart Hall, et al., *Policing the crisis. Mugging, the state and law & order*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2013 [1978].

tegenstanders en het gebruik van aan oorlog en fysiek geweld ontleende metaforen. Met dergelijke retoriek wist hij zich lange tijd in het middelpunt van de mediabelangstelling te plaatsen en de eerder ongerichte onvrede van wijd uiteenlopende groepen stemmers vorm te geven.

De verkiezingen van 2006 toonden het succes van deze aanpak. De PVV won 5,9 procent van de stemmen, 9 zetels, in de eerste verkiezingen waaraan zij deelnam. De PVV had haar concurrenten voorbij gestreefd. TON was een korte periode zeer populair maar viel uit elkaar na een zeer slechte campagne en veel supporters van Verdonk stapten over naar Wilders. EenNL slaagde er net niet in een zetel te halen en verdween uit beeld. Wilders' basis was grotendeels een bundeling van kiezers die eerder andere rechtse partijen gesteund hadden; ongeveer 3 zetels waren te danken aan voormalige LPF-stemmers, en bijna 4 zetels kwamen van mensen die eerder CDA of VVD stemden. Mensen die in 2003 niet gestemd hadden leverden nog een zetel. Mensen die eerder op een van de linkse partijen gestemd hadden leverden één zetel op.³³ Na de verkiezingen vormde het CDA samen met de PvdA en de ChristenUnie de coalitie: het vierde kabinet Balkenende en de vierde coalitie sinds Fortuyn.

De PVV had zich nu gestabiliseerd als partij rondom Wilders die werd bijgestaan door enkele nauwe medewerkers als Fleur Agema, woordvoerder gezondheidszorg, en Martin Bosma. Een van de eerste daden van de nieuwe PVV fractie was bezwaar maken tegen de aanstelling van twee staatssecretarissen, Ahmed Aboutaleb en Nebahat Albayrak, omdat deze naast een Nederlands een Marokkaans, respectievelijk Turks paspoort hebben. Mensen met Turkse of Marokkaanse ouders krijgen automatisch het burgerschap van hun ouders en het is moeilijk, of in het Marokkaanse geval zelfs onmogelijk, hier afstand van te nemen. In augustus dat jaar riep Wilders ook op tot het verbieden van 'de koran: 'de koran is het Mein Kampf van de religie dat beoogt anderen te elimineren. Een boek dat niet-moslims ongelovige honden noemt'; 'het gebruik van de Koran in huiselijke kring en in de moskee moet worden bestraft'.³⁴

In een interview voor de Deense televisie uitte hij zijn voornemen om 'tientallen miljoenen' moslims uit Europa te deporteren vanwege het

³³ Vossen, (2013), p. 63.

³⁴ Robin van der Kloor, 'Wilders wil verbod op 'islamitische Mein Kampf'', *Elsevier*, 8 augustus 2007, online op: [<http://www.elsevier.nl/Politiek/nieuws/2007/8/Wilders-wil-verbod-op-islamitische-Mein-Kampf-ELSEVIER132670W>].

overtreden van de wet en/of de gedachtemisdaad van het koesteren van sympathie voor 'jihad' en het niet delen van 'onze normen en waarden'.³⁵

In 2011 werd Wilders aangeklaagd voor het zaaien van haat maar werd hij vrijgesproken met het argument dat hij zich zou richten tegen een religie, en niet tegen individuen.³⁶ In zijn slotverklaring herhaalde Wilders dat hij geen onderscheid maakt tussen wat hij als de ware islam ziet en de doeleinden van individuele moslims. Daarnaast zette hij de rol die de 'linkse, multiculturele elite' heeft in zijn wereldbeeld uiteen: 'Door heel Europa vechten de multiculturalistische elites een totale oorlog uit tegen hun bevolkingen. Met als inzet de voortzetting van de massa-immigratie, uiteindelijk resulterend in een islamitisch Europa – een Europa zonder vrijheid: Eurabië'.³⁷ In het wereldbeeld van Wilders wordt geschiedenis gemaakt door een complot van de 'linkse elite' in samenwerking met 'islam'.

Deel van het nationalisme van de PVV is hun verzet tegen de EU. Voor de eerste Europese verkiezingen waar de partij aan deelnam presenteerde de partij een manifest van één kantje, waarin werd opgeroepen tot een Nederlands vetorecht om 'massa-immigratie' te stoppen, het voor eeuwig weren van Turkije uit de EU en beperking van internationale samenwerking tot economische kwesties. Natuurlijk was de strijd tegen 'islamisering' weer zeer prominent: in de 331 woorden van het manifest kwam islam vier keer voor.³⁸ In deze verkiezingen won de PVV opnieuw stemmen vanuit het hele politieke spectrum maar vooral van andere rechtse partijen; meer dan 23 procent van de PVV stemmers hadden eerder VVD gestemd. Maar dit keer kwam 16 procent van de stemmen van voormalige SP supporters. Net als de PVV staat de SP bekend als 'eurosceptisch' of 'anti-EU'. Alhoewel in het geval van de SP hun oppositie vooral gebaseerd is op het gebrek aan democratie in de EU organen en het neoliberale beleid van de EU, heeft de partij ook gebruik gemaakt

³⁵ NOS, *Wilders op de Deense televisie*, 16 juni 2009, video online op: [<http://nos.nl/video/36125-wilders-op-de-deense-televisie.html>].

³⁶ Rechtbank Amsterdam, *Uitspraak van de rechtbank Amsterdam in de zaak Wilders*, 26 juni 2011, online op: [<http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Rechtbanken/Amsterdam/Nieuws/Pages/Uitspraak-van-de-rechtbank-AmsterdamindezaakWilders,23juni2011.aspx>].

³⁷ Geert Wilders, 'Het laatste woord van Geert Wilders bij het proces', online op: <http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article.html?id=3939:het-laatste-woord-van-geert-wilders-bij-het-proces>].

³⁸ PVV, *Verkiezingsprogramma Europees parlement 2009*.

van nationalistische sentimenten om protest tegen de EU te mobiliseren.³⁹ De PVV werd de tweede Nederlandse partij in het Europelement met bijna 17 procent van de stemmen (772.746 in totaal).

In peilingen voor de landelijke verkiezingen stond de PVV er goed voor. Na het uitbreken van de economische crisis in 2008 zakte de steun voor de partij wat, maar in midden 2010 stonden de peilingen nog steeds op 15 zetels.⁴⁰ Zowel de PvdA als de VVD probeerden de economische problemen dat jaar tot het hoofdthema van de verkiezingen te maken. In reactie daarop poogde de PVV haar racisme te verbinden met economische kwesties. De neoliberale agenda van de Onafhankelijkheidsverklaring met voorstellen als het afschaffen van het minimumloon, het drastisch versoepelen van het ontslagrecht en 'snijden in de zogenaamde verworvenheden' van de vakbeweging liet Wilders geruisloos vallen.

Het PVV verkiezingsprogramma van 2010 is een voorbeeld van welfare-chauvinisme – het beschermen van sociale voorzieningen maar exclusief voor de in-group.⁴¹ Nu beloofde de PVV namelijk juist het verdedigen van de verzorgingsstaat, en wees zij versoepeling van het ontslagrecht, verhoging van de pensioenleeftijd en verhoging van het eigen risico af. Dergelijke voorstellen om sociale rechten te beschermen gaan gepaard met voorstellen om minderheden daar juist van uit te sluiten door het recht erop afhankelijk te maken van de duur van burgerschap en taalbeheersing, het te ontzeggen aan mensen die een boerka of nikab dragen et cetera. Daarnaast werpt de PVV zich op als verdediger van kleine ondernemers aan wie ze belooft dat voorstellen als het verlaten van de EU en het verlagen van belastingen hen ten goede zou komen. De anti-EU positie van de PVV spreekt waarschijnlijk veel kleine ondernemers aan die zich bedreigd voelen door toenemende internationale concurrentie, die door de EU wordt aangemoedigd.

In de woorden van dit programma: 'alleen de PVV komt op voor het behoud van de verzorgingsstaat en pleit daarom voor het stopzetten van de immigratie uit alle islamitische landen. Het is kiezen of delen:

³⁹ NOS, *Analyse: PvdA verloor amper aan PVV*, online op: [<http://europakiest.nos.nl/nieuws/artikel/id/tcm:44-526405/title/analyse-pvda-verloor-amper-aan-pvv.html>]. Zo voerde de SP campagne tegen de EU-grondwet met een kaart van Europa waarop Nederland ontbrak als schrikbeeld van wat de grondwet zou betekenen.

⁴⁰ Lucardie, Voerman, (2012), p. 173.

⁴¹ Mudde, (2000), p. 181.

of een verzorgingsstaat of een immigratieland'.⁴² Het verband dat hier gelegd wordt tussen 'islam' en sociale rechten is symptomatisch voor de ideologische evolutie van de PVV; enkele jaren eerder was 'islamisering' volgens de partij nog een van verschillende problemen waar Nederland mee geconfronteerd werd. In 2010 is het echter de grondoorzaak geworden van andere problemen als misdaad, het begrotingstekort, afbraak van de verzorgingsstaat...

Steun voor bezuinigingen

In 2010 behaalde de PVV haar beste verkiezingsresultaat tot dan toe: meer dan 15 procent (1.454.493 stemmen) resulterend in 24 zetels. Zoals in eerdere verkiezingen haalde de PVV vooral in de periferie van Nederland en onder kiezers met een modaal en lager inkomen hoge scores. De nieuwe aandacht van de PVV voor sociale kwesties bracht ook nieuwe stemmers: ongeveer 20 procent van de stemmen kwam van mensen die eerder SP of PvdA gestemd hadden. Op het platteland en in kleine steden haalde de PVV haar hoogste scores, met bijzonder veel stemmen in de forensensteden rondom Amsterdam, Utrecht en Rotterdam. In het algemeen hebben de PVV-stemmers sterke, rechtse standpunten over immigratie die zich vooral tegen moslims keren, zoals het uitzetten van geïlegaliseerden, gedwongen assimilatie en een immigratiestop wat betreft islamitische landen. Wat betreft sociaaleconomische kwesties als inkomensgelijkheid heeft de gemiddelde PVV'er minder uitgesproken opvattingen die als centrum-links beschreven kunnen worden.⁴³ De vijandigheid van Wilders tegen moslims en immigranten is voor hen de belangrijkste reden om PVV te stemmen.⁴⁴

Na de verkiezingen had de coalitie van VVD en CDA de gedoogsteun van de PVV nodig. Op deze manier kon de partij afstand houden van de regering, wat haar gekoesterde imago als rebelse buitenstaander ten goede kwam, en tegelijkertijd harde eisen stellen. De Deense Volkspartij had eerder voor een dergelijke constructie gekozen.

In de woorden van Wilders; 'wij hebben een cultureel-conservatief profiel, maar we hebben dit jaar opnieuw laten zien dat we wisten in te breken op links. Zij hebben niet het patent op thema's als zorg, WW of ontslagrecht.' Maar in zijn visie voor de nieuwe regering speelden dergelijke sociale kwesties slechts een kleine rol; de nieuwe

⁴² PVV, *De agenda van hoop en optimisme. Een tijd om te kiezen; PVV 2010 – 2015*, 2010, p. 21.

⁴³ Lucardie, Voerman, (2012), p. 176 – 177.

⁴⁴ Chris Aalberts, *Achter de PVV. Waarom burgers op de PVV stemmen*, Eburon, Delft 2012, p. 200.

coalitie zou Nederland 'een land waar criminelen steviger worden aangepakt, mensen veiliger over straat kunnen, waar de immigratie-instroom is beperkt, waar we trotser zijn op onze eigen cultuur, waar links in wanorde is en het liefst elkaar de staart afbijt' moeten maken.⁴⁵ In zijn boek uit 2012, *Marked for Death*, beschrijft Wilders de rol van de PVV als steun voor bezuinigingen in ruil voor het 'beperken van immigratie, het tegengaan van cultuurrelativisme, en er op staan dat immigranten integreren'.⁴⁶

En inderdaad liet het eerste kabinet Rutte blijken een speerpunt van de PVV overgenomen te hebben; een van haar prioriteiten was een 'zeer substantiële' daling van het aantal niet-westerse immigranten naar Nederland. Dit zou moeten gebeuren door verdere inperking van het asielrecht en meer beperkingen voor immigranten. Andere typische PVV-standpunten die de coalitie deelde waren het criminaliseren van geïlegaliseerde migranten en het intrekken van het Nederlandse paspoort van criminelen met een dubbele nationaliteit. In ruil voor dit soort maatregelen liet de PVV veel van haar 'linkse' sociaaleconomische standpunten vallen en steunde ze 18 miljard euro aan bezuinigingen. In tegenstelling tot eerdere beloftes, stemde de PVV tegen gelijke rechten op ziektegeld en werkloosheidsuitkering voor werkers met een tijdelijk contract en steunde ze een verhoging van de eigen bijdrage voor gezondheidszorg en het uitbreiden van marktwerking in de zorg. De PVV maakte ook een draai wat betreft het aanschaffen van de JSF en het verhogen van de pensioenleeftijd naar 67 jaar. Het verkiezingsprogramma van de PVV verklaarde dat er niet te onderhandelen was over het verhogen van de pensioenleeftijd.

Dergelijke keuzes leken de PVV weinig te schaden. In de regionale verkiezingen scoorde de PVV 12 procent – minder dan in de landelijke verkiezingen maar dit is te verwachten bij een partij die zo sterk afhankelijk is van de rol van haar leider in het parlement en bovendien was het de eerste keer dat de partij aan deze verkiezingen deelnam.

⁴⁵ Wilders: 'Er is meer dan vijf jaar nodig om de ellende van de linkse partijen te herstellen', *Dagelijkse Standaard*, 12 maart 2012, online op: [<http://www.dagelijksestandaard.nl/2011/03/wilders-er-is-meer-dan-vijf-jaar-nodig-om-de-ellende-van-de-linkse-partijen-te-herstellen>].

⁴⁶ Geert Wilders, *Marked for death: Islam's war against the West and me*, Regnery Publishing, Washington 2012, p. 450. Citaten uit dit boek zijn door mij vertaald.

Crisis en radicalisering

In 2012 werd duidelijk dat economisch herstel nog niet in zicht was. In 2011 groeide het BNP met slechts 0,9 procent en in 2012 was er 1,2 procent krimp. Het Centraal Bureau voor de Statistiek voorspelde voor 2013 een tekort van 4,5 procent. Om de EU norm van drie procent te halen waren er nog miljarden aan bezuinigingen extra nodig. Na wekenlange onderhandelingen trok de PVV zich in april 2012 terug. In de daaropvolgende verkiezingen verloor de PVV pijnlijk en zakte ze naar 15 zetels. Daarmee was ze naast de SP de derde partij in het parlement. De grote winnaar dat jaar was de steeds verder naar rechts schuivende VVD met 26 procent van de stemmen. De VVD en PvdA vormden een nieuwe coalitie en Rutte werd opnieuw premier.

Deze coalitie werd hoe langer, hoe minder populair. De PvdA had campagne gevoerd met een relatief 'linkse' toon, onder andere om de SP de wind uit de zeilen te nemen. Veel mensen hadden juist PvdA gestemd om een nieuw kabinet-Rutte te voorkomen. De VVD had een scherp rechtse campagne gevoerd, omdat zij zich aan haar rechterflank weer bedreigd voelde door de PVV. Het resultaat was een coalitie die onvermijdelijk veel kiezers teleurstelde. Het was vooral de PvdA die klappen kreeg. In de gemeenteraadsverkiezingen van 2014 verloor de PvdA ten opzichte van 2010 een derde van haar stemmen.

Nadat de PVV in 2010 de onderhandelingen had opgezegd en in 2012 de verkiezingen verloor, waren veel commentaren er snel bij om de partij af te schrijven. De PVV zou hebben aangetoond niet te kunnen regeren. Een andere manier om de ontwikkelingen van de PVV te interpreteren is dat deze er in geslaagd is een substantiële aanhang te consolideren. In de gemeenteraadsverkiezingen nam de PVV in slechts twee steden deel en verloor zij licht maar toch werd de PVV de tweede partij van Den Haag en bleef zij de grootste in Almere. In oktober 2014 voorspelden peilingen al maandenlang een sterke groei van de PVV in landelijke verkiezingen.

Eind 2013 verklaarde Wilders dat hij wilde samenwerken met het Franse Front National om een fractie te vormen in het Europe Parlement. In de zomer daarvoor had hij Vlaams Belang leider Philip Dewinter al getroffen om Europese samenwerking te bespreken. Andere potentiële partners voor de fractie waren de Zweedse Sverigrdemokraterna (SD) en de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ). Alle vier deze partijen behoren tot de kern van Europees radicaal-rechts. Dat Wilders zo nauw met ze wilde samenwerken verbaasde velen omdat hij, net zoals Fortuyn voor hem, lange tijd

juist afstand had gehouden van dergelijke partijen. Enkele jaren daarvoor had Wilders nog verklaard niks van doen te willen hebben met types als Le Pen.⁴⁷

Echter, ideologisch naderen deze kern van Europees radicaal-rechts en de PVV elkaar al sinds jaren steeds meer. Het FN in het bijzonder heeft zich van een klassiek extreem-rechtse partij met sterk fascistische en antisemitische invloeden ontwikkeld in de richting van de steeds rechtser PVV. Vandaag ontkent de FN dat antisemitisme ooit een kernpunt van haar ideologie was. In 2011 deed Marine Le Pen in een interview met de Israëlische krant Ha'aretz een poging om de gunst van rechtse zionisten te winnen door te verklaren dat 'het FN altijd zionistisch was en altijd Israëls recht van bestaan verdedigd had.' Haar verklaring dat de 'radicale islam' in Frankrijk 'hele regio's' tot gebieden had gemaakt waar men maar beter niet 'een Jood, een vrouw of zelfs maar een gewone blanke Fransman' kon zijn toont hoe dicht ze ideologisch bij Wilders staat. De PVV en het FN stellen zich allebei voor als verdedigers van moderne samenlevingen die bedreigd worden door islamistische barbarij. Net zoals in de FPÖ, SD en VB zijn er in het FN nog resten aanwezig van een oudere vorm van radicaal-rechts dat anti-modern en antisemitisch is en banden heeft met het historische fascisme, maar deze stroming is zodanig gemarginaliseerd dat Wilders nu bereid is een bondgenootschap aan te gaan met deze partijen.

Wilders begon zijn politieke carrière als een conservatieve liberaal. Na een neoconservatieve tussenstop heeft hij zich inmiddels ontwikkeld tot een radicaal-rechtse populist. Vooral in zijn vijandigheid tegenover iedereen die hij als 'moslim' classificeert is zijn radicalisering duidelijk zichtbaar. Nota bene Philip Dewinter verklaarde in 2007 al dat Wilders met een voorstel als het verbieden van de koran te ver doorschoot en dat Wilders aan het radicaliseren was.⁴⁸ Symbolisch voor deze ontwikkeling van Wilders was zijn toespraak op 19 maart 2014, enkele dagen voor de gemeenteraadsverkiezingen, waarin hij zijn publiek om 'minder Marokkanen' liet scanderen en beloofde dat 'te regelen'.

Deze toespraak en zijn ontmoetingen met het VB en FN zijn symptomatisch voor hoe Wilders naar rechts radicaliseert. Zijn culturele racisme ging tijdens deze toespraak naadloos over in

⁴⁷ Paul Belien, 'Wilders Looks for European Allies, Suggests Reuniting Flanders en Netherlands', *The Brussels Journal*, 12 mei 2008, online op: [<http://www.brusselsjournal.com/node/3244>].

⁴⁸ Robin van der Kloor, 'Dewinter: Wilders radicaliseert', *Elsevier*, 9 augustus 2007, online op: [<http://www.elsevier.nl/Politiek/nieuws/2007/8/Dewinter-Wilders-radicaliseert-ELSEVIER132772W/>].

etnisch racisme. Op zich was dit niet geheel nieuw voor Wilders: al jarenlang gebruikt hij religieuze, culturele en etnische categorieën als onderling verwisselbaar. Wat deze toespraak opmerkelijk maakte, naast het openlijke racisme, was de vorm van een spreekkoor waarmee de PVV'ers een meer activistisch en militant imago projecteerden dan ze voorheen deden.

Sinds 2013 neemt de PVV stapjes om niet langer louter een parlementaire organisatie te zijn. Al in 2010 organiseerde de PVV een manifestatie ter ondersteuning van haar leider die toen terecht stond wegens haatzaaien maar dit was een kleine, eenmalige activiteit. In 2013 opende de PVV een website met juridisch advies voor mensen die procederen tegen de bouw van moskeeën en in februari dat jaar hield Wilders zijn 'verzetstour' om handtekeningen tegen het kabinetsbeleid in te zamelen. Op 21 september 2013, dezelfde dag dat progressieve organisaties een betoging tegen de bezuinigingen hielden, organiseerde de PVV haar eerste grote manifestatie met enkele duizenden deelnemers in Den Haag. Zijn speech daar was een mix van nationalistische retoriek en aanvallen op de gebruikelijke doelwitten als de EU, 'corrupte Grieken', 'massa-immigratie' en 'islamisering'. Een nieuw element was de aanwezigheid van activisten van extreem-rechts, afkomstig uit een scala van fascistische en nazistische groepen. Wilders voelt niet langer de behoefte om afstand te bewaren ten opzichte van dergelijke groepen, zoals ook bleek in september 2014 toen hij zijn steun uitsprak voor de betoging van het extreem-rechtse Pro Patria in de Haagse Schilderswijk.

Dat de PVV op 21 september 2013 zoveel mensen op de been wist te brengen was opmerkelijk gezien de zwakke organisatorische structuur van de partij. Strikt genomen is de PVV niet eens een partij want het is niet mogelijk er lid van te worden. De PVV heeft geen lokale afdelingen of kantoren en de enige publicatie van de organisatie is een website. Alles draait om de parlementaire fractie waarvan Wilders de onbetwiste leider is. Wilders bepaalt wie kandidaat zal staan en wie de media te woord mag staan. De PVV is een beweging rond de media-figuur Wilders. Hoewel Wilders meestal interviews weigert – hij zegt 'de linkse media' te wantrouwen' – bereikt hij een groot publiek via sociale media en rechtse websites.

Macht en invloed

Vijftien jaar geleden bekritiseerde Wilders Fortuyn omdat deze 'islam' als een geheel aanviel. Tegenwoordig is Wilders nog veel systematischer dan Fortuyn in zijn aanvallen op mensen die hij classificeert als 'moslim' en in het beschouwen van islam als een

monolithisch, onveranderlijk geheel. Voor Wilders zijn alle moslims fundamentalisten en vijanden van mensenrechten. Een andere vorm van islam kan volgens Wilders niet bestaan. Een moslim die zegt het niet eens te zijn met de visie van Wilders op zijn religie maakt volgens de PVV-leider gebruik van takkiya. Volgens Wilders betekent dit religieuze voorschrift dat moslims liegen om hun werkelijke religieuze en politieke opvattingen te verbergen.

In het nationaal-populisme van Wilders fungeert 'cultuur' op de manier waarop 'ras' dit doet in biologisch racisme; het is het element dat het gedrag van mensen zou bepalen. Afkomst zou bepalend zijn voor mensen en het op culturele gronden uitsluiten van groepen vervangt het uitsluiten op raciale gronden. Het resultaat is hetzelfde; het ontkennen van bepaalde rechten aan de buitengesloten groep. De PVV wil de mensen die het als 'moslim' indeelt aan andere wetten en verplichtingen onderwerpen; hun heilige boek zou verboden moeten worden, er zou een speciale belasting moeten komen voor het dragen van een hoofddoek, het zou hen niet toegestaan moeten eigen scholen op te zetten et cetera. Deze metamorfose van 'raciaal' naar 'cultureel' racisme is geen nieuw verschijnsel. Al in de jaren vijftig schreef Frantz Fanon dat het 'vulgaire, primitieve' racisme dat 'beweerde in biologie' zijn basis te vinden 'ouderwets' aan het worden was. Dit 'genotypische' racisme transformeert, schreef Fanon, in 'cultureel racisme'; het doelwit van dit nieuwe racisme is 'een bepaalde manier van bestaan'. 'Westerse waarden' worden deel van de oproep tot het gevecht tegen de (islamitische) 'halve maan'.⁴⁹

Politiek historicus Koen Vossen heeft de ideologie van de PVV omschreven als een vierkant met als hoeken 'islam-alarmisme', populisme, nationalisme en law-en-order denken.⁵⁰ Wat Vossen 'islam-alarmisme' noemt is van deze vier de meest belangrijke. De andere drie elementen volgen voor Wilders uit zijn anti-moslim opvattingen en terwijl deze verharder is hij bereid gebleken op veel andere vlakken concessies te doen. Het culturele racisme van zijn nationaal-populisme fungeert als de ideologische lijm die andere elementen aan elkaar verbindt.⁵¹ Het sociaaleconomische programma en de opstelling van de PVV is gebaseerd op de stelling dat moslims en 'massa-immigratie' verantwoordelijk zijn voor overheidstekorten.

⁴⁹ Frantz Fanon, *Toward the African revolution*, Grove Press, New York 1967, p. 32 -33.

⁵⁰ Vossen, (2013), p. 65

⁵¹ Paul Mepschen, 'Gewone mensen. Populisme en het discours van verdringing in Amsterdam Nieuw West', Justus Uitermark, et al. (red.) *'Power to the people!' Een anatomie van het populisme*, Boom Lemma, Den Haag 2012.

Tegenwoordig is de PVV een uitgesproken nationalistische partij die middels de staat een politiek van culturele homogenisering ('assimilatie') wil afdwingen. De PVV wil de staatsmacht verder versterken en beroept zich op nationalistische mythes over onder andere de 'Gouden eeuw' als rechtvaardiging.

In de laatste vijftien jaar heeft het politieke denken van Wilders diepe veranderingen ondergaan maar hij refereert zelden aan deze veranderingen. De eerdere, 'neoconservatieve' documenten van de PVV zijn op hun website niet meer te vinden. Het uit dezelfde periode daterende, autobiografische 'Kies voor Vrijheid' van Wilders is inmiddels ook niet meer representatief voor het gedachtegoed van de PVV.⁵²

Een bron om de huidige ideologie van de PVV te begrijpen is Wilders' nieuwste boek; *Marked for Death: Islam's War against the West and Me*. Hierin stelt Wilders dat hij vier prioriteiten heeft: 'het verdedigen van vrijheid van meningsuiting, het afwijzen van cultureel relativisme, het tegengaan van islamisering en het koesteren van nationale identiteit'. Onder het verdedigen van vrijheid van meningsuiting verstaat Wilders het afschaffen van wetten tegen haatzaaien.⁵³ De PVV is niet een consequente voorstander van vrije meningsuiting te noemen, zoals blijkt uit suggesties als het verbieden van de koran of het sluiten van kantoren van Greenpeace wegens het beschadigen van het 'nationale imago'.⁵⁴

Het 'afwijzen van cultureel relativisme' betekent voor Wilders dat 'onze beschaafde Westerse cultuur veruit superieur is aan de barbaarse cultuur van de islam', 'het westen is niks verschuldigd aan islam'. Wilders wil dat deze lezing van de geschiedenis in wetten worden vastgelegd die verklaren dat 'onze samenlevingen gebaseerd zijn op joods-christelijke en humanistische waarden'. Het tegengaan van islamisering zou moeten bestaan uit het stoppen van 'alle immigratie uit islamitische landen'. Dit is weer een illustratie voor hoe voor Wilders 'islam' fungeert als een etniciteit. Alleen door middel van een sterke 'nationale identiteit' en het verzamelen rond een nationale vlag zou volgens Wilders 'de vrijheid' verdedigd kunnen worden. Wilders ziet de EU als een samenzwering van 'multiculturalisten'; 'zij willen onze soevereiniteit oplossen in een

⁵² Geert Wilders, *Kies voor vrijheid - een eerlijk antwoord*, Groep Wilders, Den Haag 2005.

⁵³ Geert Wilders, (2012), p. 448- 479.

⁵⁴ Ron Ritzen, Willem-Jan van Gendt, *Wilders' Iran aan de Noordzee: waarom de PVV de democratische rechtsstaat bedreigt*, Unibook, Puurs 2012, p. 37.

gigantische, Europawijde bureaucratie die door hen gecontroleerd kan worden'. In dit boek, geschreven voor de markt van Amerikaans rechts, zijn zogenaamde speerpunten van de PVV als bescherming van de verzorgingsstaat en homo-rechten praktisch afwezig.

Martin Bosma's *De schijn-élite van de valse munters* is een andere belangrijke bron. Bosma is Wilders' tekstschrijver en wordt beschreven als de ideoloog van de PVV. Zijn boek behandelt grotendeels vergelijkbare thema's als *Marked for Death*; het gevaar dat zou uitgaan van 'de islam', het beschermen van de nationale identiteit en het verraad van de (linkse) elite. De invloed van Amerikaans rechts is onder meer zichtbaar in de manier waarop Bosma fascisme en nazisme neer probeert te zetten als 'links'. Hij ontleent dit idee aan Jonah Goldbergs *Liberal Fascism*, een populair boek in rechtse kringen in de VS.⁵⁵ Een terugkerend motief van Bosma is dat 'de islam' een totalitaire ideologie zou zijn, verwant aan fascisme en nazisme. Nederlands nationalisme herinnert zich het nazisme in de eerste plaats als een buitenlandse bezetting – de PVV probeert moslims neer te zetten als een nieuwe 'buitenlandse bezetter'. Links wordt op vergelijkbare wijze aangevallen als een bedreiging voor de natie en ideologisch verwant aan nazi's.

De PVV ziet moslims als de drijvende krachten achter een immense samenzwering tegen 'het Westen'. Een belangrijke inspiratiebron van dit idee is Bat Ye'or, pseudoniem van de Britse pseudo-historicus Giselle Littman. Volgens haar zouden Europese elites in de jaren 70 ingestemd hebben met een Arabisch-islamitisch complot om immigratie naar Europa toe te staan in ruil voor olie. Volgens haar zijn islamitische immigranten naar Europa en hun nakomelingen deel van deze samenzwering om Europa te 'koloniseren' en te veranderen in 'Eurabia'.⁵⁶ Wilders neemt dit idee zeer serieus. In *Marked for Death* wordt Bat Ye'or herhaaldelijk instemmend aangehaald en volgens Wilders geeft ze 'goede argumenten' voor het bestaan van deze samenzwering. Het verschil tussen Wilders en haar is dat de PVV-leider denkt dat de Europese elites niet ingestemd hebben met dit complot in ruil voor olie maar onder invloed van multiculturele ideologie, maar in essentie deelt hij haar complotdenken.⁵⁷

Het nieuwe rechts in Nederland, waaronder het nationaal-populisme van Wilders, heeft ten opzichte van veel van haar internationale verwanten één opvallend kenmerk. Dat is hun ambigue opstelling ten

⁵⁵ Chris Vials, 'The Invisibility of Fascism in the Postwar United States', *Against the Current*, nr. 168, 2014.

⁵⁶ Matt Carr, 'You are now entering Eurabia', *Race & Class*, nr. 48, 2006.

⁵⁷ Wilders, (2012), p. 395.

opzichte van de sociale bewegingen van '68' en daarna. Nationaal-populisten zijn tegenstanders van de ecologische beweging (de PVV is 'dolblij met elke meter asfalt die wordt aangelegd' en ontkent klimaatverandering)⁵⁸ en heeft natuurlijk ook geen sympathie voor antiracisme. Maar er wordt wel lippendienst bewezen aan vrouwen- en homo-rechten, vooral in verband met het neerzetten van moslims als inherent homofoob en vrouwenhatend. Populistisch rechts in Nederland en Scandinavië speelde een pioniersrol met het centraal stellen van vrouwenrechten.⁵⁹ Gelijke rechten voor vrouwen en homo's en het afwijzen van antisemitisme zijn voor de PVV kenmerken van de Nederlandse moderniteit. Dit is een ander belangrijk thema in het boek van Bosma die aan de ene kant het 'culturele marxisme' van de 68 generatie aanvalt – een ander motief van Amerikaans rechts – maar ook stelt dat de periode van de 'jaren zestig' 'natuurlijk' positieve kanten had. Hij verwijst met name naar de emancipatie van vrouwen.⁶⁰

In het Nederlandse nationaal-populisme wordt de progressieve en linkse achtergrond van emancipatiebewegingen van vrouwen en seksuele minderheden en antisemitisme genegeerd, net zoals het feit dat deze bewegingen deel waren van sociale conflicten in de Nederlandse samenleving zelf.⁶¹ Emancipatie in Nederland wordt voorgesteld als een proces dat is afgerond behalve onder 'achtergebleven' minderheden als moslims. Zo wordt de strijd tegen seksisme, homofobie en antisemitisme omgevormd tot een strijd tegen 'niet-geïntegreerde' minderheden, moslims voorop. In de woorden van PVV parlementariër Fleur Agema; 'antisemitisme en homofobie zijn geen Nederlandse verschijnselen. Ze zijn geïmporteerd, voor een bedroevend groot deel uit Marokko'.⁶² Steun van de PVV voor deze emancipatoire idealen is dan ook grotendeels slechts retoriek, een stok om moslims mee te slaan. De enige zin die aan homo-rechten gewijd is in het PVV-programma is de neerbuigende opmerking 'wij gaan onze homo's verdedigen tegen de oprukkende islam'.⁶³

⁵⁸ 2012-2017, p. 33

⁵⁹ Sindre Bangstad, *Anders Breivik and the rise of islamophobia*, Zed Books, Londen 2014, p. 119.

⁶⁰ Bosma, (2010), p. 69.

⁶¹ Oudenampsen, (2013).

⁶² Witte, (2010), p. 165.

⁶³ PVV, *Hún Brussel, óns Nederland. Verkiezingsprogramma 2012-2017*, p. 45.

Wilders 'minder Marokkanen' speech werd opnieuw aangemerkt als het begin van het einde voor de partij. Uit links-liberale hoek werd de voorspelling gehoord dat ook de achterban van Wilders dergelijk openlijk racisme niet zou accepteren en dat hij nu 'te ver was gegaan'. In de dagen na de speech verliet een aantal PVV-vertegenwoordigers op lokaal, landelijk en Europees niveau de partij maar een implosie zoals van de LPF bleef uit. Wel waren de Europese verkiezingen van 2014 een teleurstelling voor de PVV. In plaats van, zoals gehoopt, de grootste Nederlandse partij te worden in het Europese parlement verloor de PVV een zetel. Met iets meer dan 13 procent van de stemmen en vier zetels is ze een zetel kleiner dan de Nederlandse koploper in het Europarlement, het CDA. Blijkbaar is Wilders erin geslaagd een aanzienlijk deel van zijn aanhang mee naar rechts te trekken.

Ook zonder de PVV is racisme diep geworteld in Nederland en het 'ontmaskeren' ervan als racistisch vertaalt zich dus niet automatisch in een electorale implosie. Enkele cijfers illustreren het wijdverbreide, systematische karakter van Nederlands racisme. Volgens een rapport uit 2010 hebben werkzoekende mannen met niet-westerse namen gemiddeld 9 procent minder kans uitgenodigd te worden voor een sollicitatiegesprek.⁶⁴ Meer dan een derde van de werkzoekenden met een Turkse of Marokkaanse achtergrond ervaart discriminatie.⁶⁵ Werkloosheid onder mensen met een niet-westerse afkomst is 14,2 procent, onder witte Nederlanders is dit 4,3.⁶⁶ Amnesty International en de Ombudsman hebben etnisch profileren door de Nederlandse politie en de invloed van vooroordelen onder agenten bekritiseerd.⁶⁷ Een peiling uit 2010 laat zien dat meer dan een kwart van de 1020 respondenten negatief dacht over buitenlanders en 10 procent verklaarde racistisch te zijn. Bijna driekwart van de Nederlandse moslims voelt dat sinds de opkomst van Wilders moslims in een

⁶⁴ Iris Andriessen, et al., *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van nietwesterse migranten via praktijktests*, SCP, Den Haag 2010, p. 13 - 15.

⁶⁵ The Netherlands Institute for Social Research, *Perceived discrimination in the Netherlands*, Den Haag 2014, p. 17.

⁶⁶ CBS StatLine, *Beroepsbevolking; geslacht en leeftijd*, online op: [<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71738NED&D1=22,26&D2=0&D3=0&D4=a&D5=31,36,41,46,51,60,65,I&HD=140304-1009&HDR=T,G4&STB=G2,G1,G3>].

⁶⁷ Amnesty International, *Proactief politieoptreden vormt risico voor mensenrechten in Nederland*, Amsterdam, 2013.

negatiever daglicht staan en bijna een kwart zegt regelmatig met discriminatie geconfronteerd te worden.⁶⁸

Er zijn verschillende pogingen gedaan om de wijdverspreide vijandigheid jegens moslims in Nederland te verklaren. De socioloog Bas van Stokkom heeft bijvoorbeeld gewezen op de kloof tussen de sterk liberale opvattingen van de zeer seculiere Nederlandse meerderheid en die van orthodoxe moslims.⁶⁹ Maar dit is nog geen verklaring waarom de vijandigheid zich keert tegen veel grotere groepen dan slechts orthodoxe moslims.

Een deel van de verklaring voor de vijandigheid jegens moslims in Nederland is te vinden in de geschiedenis van de verzuiling. Deze viel grotendeels uit elkaar tijdens de jaren zestig maar daarvoor was een groot deel van de Nederlandse bevolking georganiseerd in elkaar wederzijds uitsluitende religieuze en politieke 'zuilen'. De sociaaldemocratische zuil was de enige waarin tot op zekere hoogte mensen georganiseerd waren op basis van sociale klasse, de meeste zuilen integreerden mensen uit wijd uiteen lopende sociale klassen. De katholieke zuil verenigde bijvoorbeeld katholieke arbeiders en katholieke bourgeois, terwijl het katholieken door de kerk niet werd toegestaan lid te worden van socialistische partijen of vakbonden. Mensen uit de lagere sociale klassen waren vaak in hoge mate van elkaar geïsoleerd omdat ze lid waren van verschillende politieke partijen, vakbonden culturele en sportorganisaties en zich oriënteerden op andere kranten en radiozenders. Een van de erfenissen van dit systeem is het ontbreken van een relatief sterk klassebewustzijn dat als tegenwicht voor klassenoverstijgend nationalisme had kunnen dienen.

Een andere erfenis van de verzuiling was de op consensus gerichte cultuur van de Nederlandse politieke elite. De leidende groepen van elke zuil stonden in nauw contact met elkaar, over de hoofden van hun wederzijds geïsoleerde volgelingen heen. Nederlandse elites raakten zo gewend aan het bereiken van overeenkomsten na onderhandelingen, onderhandelingen waarvan hun sociale basis was buitengesloten. Vooral tijdens de hoogtijdagen van het neoliberalisme die begonnen in de jaren negentig, betekende dit dat de Nederlandse politiek gekenmerkt werd door technocratische discussies. Veel mensen waren vervreemd van dit soort politiek.

⁶⁸ Fatima Zahra Lachhab et al, *Monitoring Islamophobia in the Netherlands – an explorative study*, Islamitische Organisaties Rijnmond, Rotterdam 2013, p. 19.

⁶⁹ Ineke van der Valk, *Islamophobia in the Netherlands*, University Press, Amsterdam 2012, p. 12.

Fortuyn viel deze consensus-cultuur frontaal aan en sprak daarmee veel van deze mensen aan.

Nadat het zuilensysteem in de jaren zestig afbrokkelde, kreeg een nieuwe nationale hegemonie vorm. Liberale en seculiere waarden werden overheersend. De Nederlandse zelfopvatting werd 'Nederland, gidsland', van een natie die een missie had om dergelijke waarden over de wereld uit te dragen. De geritualiseerde herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, aan de bezetting door de nazi's en de Shoah, speelde een belangrijke rol in deze nieuwe hegemonie als morele motivatie voor deze zendingsdrang. Politieke bewegingen die op enige wijze geassocieerd waren met nazisme werden gemarginaliseerd. Nationaal-populisme vermeed dit stigma door elementen van de liberale hegemonie in het eigen vertoog te integreren, zoals het beroep op de zogenaamde Nederlandse traditie van 'tolerantie', gelijke rechten voor vrouwen en het 'accepteren' van homo's.⁷⁰ Nationaal-populisme kon zo aansluiten bij het idee van Nederland als een baken van liberale, verlichte waarden. In het voortdurend aanvallen van minderheden als inherent homofob, seksistische en antisemitisch komt de aloude Nederlandse zendingsdrang terug.

Wilders heeft bewezen een kundig politiek operator te zijn. Hij is erin geslaagd om steeds verder naar rechts op te schuiven, zonder het contact met zijn aanhang te verliezen. Wilders profiteert niet alleen van de verschuiving naar rechts van het politieke midden sinds Fortuyn, hij draagt zelf bij aan deze verschuiving door het midden uit te dagen, onder druk te zetten en naar rechts te trekken. Elementen van het nationaal-populistische vertoog als het idee van de 'gefaalde integratie' van Nederlandse moslims, de zogenaamde noodzaak om immigratie sterk te beperken en de aanpak van misdaad en overlast via repressief law-en-order beleid (zwaardere straffen en meer bevoegdheden voor de politie) behoren nu tot de gedeelde aannames van het grootste deel van het politieke spectrum. Zo is het nu de PvdA die voorstelt om uitkeringen aan mensen die zich 'ongepast kleden' (lees: een boerka of nikab dragen) of 'onvoldoende' Nederlands spreken te korten. De invloed van het nationaal-populisme enkel in PVV-zetels meten is dus onvoldoende. De PVV is een voorhoede van de verrechtsing van Nederland en het is nog onduidelijk of deze rol is uitgespeeld.

Links heeft nog steeds geen afdoende antwoord op het nationaal-populisme. De SP richt vooral op het bekritisieren van de economische keuzes van de PVV maar zwijgt grotendeels over racisme. Dit gaat eraan voorbij hoe het juist het racisme van de PVV

⁷⁰ Met dank aan Merijn Oudenampsen.

is dat kiezers aan Wilders bindt en dat neoliberale economische keuzes acceptabel maakt door de schuld bij minderheden te leggen. De laatste jaren probeert de SP zich op te stellen als een toekomstige regeringspartij. Wilders daarentegen kiest voor een harde, confronterende koers en wint daarmee een deel van de potentiële SP-aanhang voor zich.

Parlementair links negeert racisme grotendeels of gaat er zelfs in mee, oppositie moet van elders komen. Het taboe op het erkennen van het bestaan van geïnstitutionaliseerd racisme in Nederland blijft sterk. De meest levendige en dynamische antiracistische protesten komen van nieuwe netwerken en organisaties van gekleurde Nederlanders zelf. Er is nog veel meer nodig, maar daar ligt hoop op het terugdringen van Nederlands racisme.

Literatuur

Aalberts, Chris, *Achter de PVV. Waarom burgers op de PVV stemmen*, Eburon, Delft 2012.

Amnesty International, *Proactief politieoptreden vormt risico voor mensenrechten in Nederland*, Amsterdam 2013.

Andriessen, Iris, et al., *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*, SCP, Den Haag 2010.

Andriessen, Iris, et al., *Perceived discrimination in the Netherlands*, The Netherlands Institute for Social Research, Den Haag 2014.

Balibar, Etienne en Immanuel Wallerstein, *Race, nation, class. Ambiguous identities*, Verso, London 2005 [1991].

Bangstad, Sindre, *Anders Breivik and the rise of islamophobia*, Zed Books, Londen.

Belien, Paul, 'Wilders Looks for European Allies, Suggests Reuniting Flanders en Netherlands', *The Brussels Journal*, 12 mei 2008, online op: [<http://www.brusselsjournal.com/node/3244>].

Bos, Willem, 'Welk Nee won?', *Grenzeloos*, 15 mei 2005, online op: [<http://www.grenzeloos.org/content/welk-nee-won>].

Bosma, Martin, *De schijn-élite van de valse munters - Drees, extreem rechts, de sixties, de Groep Wilders en ik*, Bert Bakker, Amsterdam 2010.

CBS StatLine, *Beroepsbevolking; geslacht en leeftijd*, online op [<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71738NED&D1=22,26&D2=0&D3=0&D4=a&D5=31,36,41,46,51,60,65,I&HD=140304-1009&HDR=T,G4&STB=G2,G1,G3>].

Carr, Matt, 'You are now entering Eurabia', *Race & Class*, nr. 48, 2006.

Fanon, Frantz, *Toward the African revolution*, Grove Press, New York 1967.

Fennema, Meindert, *Geert Wilders. Tvenaarsleerling*, Bert Bakker, Amsterdam 2010.

Fortuyn, Pim, *De verweesde samenleving: een religieus-sociologisch traktaat*, Karakter, Uithoorn 2002.

Fortuyn, Pim, *Tegen de islamisering van onze cultuur: Nederlandse identiteit als fundament*, Bruna, Utrecht 1997.

Hall, Stuart, et al., *Policing the crisis. Mugging, the state and law & order*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2013 [1978].

Hoove, Sanne ten, Raoul du Pré, 'Wilders bang voor 'tsunami van islamisering'', *De Volkskrant*, 6 oktober 2006, online op: [http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/786026/2006/10/06/Wilders-bang-voor-tsunami-van-islamisering.dhtml].

Irrgang, Ewout et al., *Leest u zijn boeken maar. De pimpelpaarse antwoorden van Pim Fortuyn*, Wetenschappelijk Bureau SP, Rotterdam 2002.

Kloor, Robin van der, 'Dewinter: Wilders radicaliseert', *Elsevier*, 9 augustus 2007, online op: [http://www.elsevier.nl/Politiek/nieuws/2007/8/Dewinter-Wilders-radicaliseert-ELSEVIER132772W/].

Lachhab, Fatima Zahra et al, *Monitoring Islamophobia in the Netherlands – an explorative study*, Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond, Rotterdam 2013.

Laclau, Ernesto, *On populist reason*, Verso, London 2005.

Lucardie, Paul en Gerrit Voerman, *Populisten in de polder*, Boom, Amersfoort 2012.

Mepschen, Paul, 'Against Tolerance: Islam, Sexuality, and the Politics of Belonging in the Netherlands', *MRZine*, 13 juni 2009, online op: [http://mrzine.monthlyreview.org/2009/mepschen130709.html].

Mepschen, Paul, 'Gewone mensen. Populisme en het discours van verdringing in Amsterdam Nieuw West', Justus Uitermark, et al. (ed.), *'Power to the people!' Een anatomie van het populisme*, Boom Lemma, Den Haag 2012.

Mudde, Cas, *Populist radical right parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

Mudde, Cas, *The ideology of the extreme right*, Manchester University Press, Manchester 2000.

Nhass, Hanan, 'Ik word gek van dat poldergedoe', *Trouw*, 23 juli 2003, online op: [http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/nieuws/archief/article/detail/1781138/2003/07/23/Ik-word-gek-van-dat-poldergedoe.dhtml].

NOS, *Analyse: PvdA verloor amper aan PVV*, online op: [http://europakiest.nos.nl/nieuws/artikel/id/tcm:44-526405/title/analyse-pvda-verloor-amper-aan-pvv.html].

NOS, *Wilders op de Deense televisie*, 16 juni 2009, video online op: [<http://nos.nl/video/36125-wilders-op-de-deense-televisie.html>].

Os, Pieter van, 'De Amerikaanse lobby. Hoe Pfizer en Microsoft Nederland beïnvloeden', *De Groene Amsterdammer*, nr. 41, 2005, online op: [<http://www.groene.nl/artikel/de-amerikaanse-lobby>].

Oudenampsen, Merijn, 'De politiek van populisme onderzoek. Een kritiek op Diplomademocratie en de verklaring van populisme uit kiezersgedrag', Justus Uitermark, et al. (ed.), *'Power to the people!' Een anatomie van het populisme*, Boom Lemma, Den Haag 2012.

Oudenampsen, Merijn, 'De revolte van nieuwrechts. Neoconservatisme en postprogressieve politiek', *Krisis. Tijdschrift voor actuele filosofie*, nr. 1, 2013.

Oudenampsen, Merijn, 'Explaining the swing to the right. The Dutch debate on the rise of right-wing populism', Ruth Wodak, Majid Khosravinik, Brigitte Mal (ed.), *Right-wing populism in Europe. Politics and discourse*, Bloomsbury Academic, Londen 2013.

Primor, Adat, 'The daughter as de-demonizer', *Haaretz* 7 januari 2011, online op: [<http://www.haaretz.com/weekend/week-s-end/the-daughter-as-de-demonizer-1.335743>].

PVV, *De agenda van hoop en optimisme. Een tijd om te kiezen; PVV 2010 - 2015*, 2010.

PVV, *Hún Brussel, óns Nederland. Verkiezingsprogramma 2012-2017*.

PVV, *Verkiezingsprogramma Europees parlement 2009*.

Rechtbank Amsterdam, *Uitspraak van de rechtbank Amsterdam in de zaak Wilders*, 26 juni 2011, online op: [<http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Rechtbanken/Amsterdam/Nieuws/Pages/Uitspraak-van-de-rechtbank-AmsterdamindezaakWilders,23juni2011.aspx>].

Reekum, Rogier van, 'It's the performance, stupid!', Justus Uitermark, et al. (ed.), *'Power to the people!' Een anatomie van het populisme*, Boom Lemma, Den Haag 2012.

Ritzen, Ron, Willem-Jan van Gendt, *Wilders' Iran aan de Noordzee. Waarom de PVV de democratische rechtsstaat bedreigt*, Unibook, Puurs 2012.

Schinkel, Willem, *De gedroomde samenleving*, Klement, Kampen 2011.

Valk, Ineke van der, *Islamophobia in the Netherlands*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2012.

Vials, Chris, 'The Invisibility of Fascism in the Postwar United States', *Against the Current*, nr. 168, 2014.

Vossen, Koen, *Rondom Wilders. Portret van de PVV*, Boom, Amsterdam 2013.

Volkskrant, Aangifte tegen Fortuyn wegens discriminatie, *De Volkskrant*, 2 november 2011, online op:
[<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/605866/2001/11/02/Aangifte-tegen-Fortuyn-wegens-discriminatie.dhtml>].

Weitz, Eric D., *A century of genocide. Utopias of race en nation*, Princeton University Press, Princeton 2003.

Wilders, Geert, 'Een Nieuw-Realistische Visie op Samenleving en Politiek', *Elsevier*, 21 maart 2006, online op:
[<http://www.elsevier.nl/Algemeen/nieuws/2006/3/Een-Nieuw-Realistische-Visie-op-Samenleving-en-Politiek-ELSEVIER071305W/>].

Wilders, Geert, 'Het laatste woord van Geert Wilders bij het proces', online op:
<http://www.pvv.nl/index.php/component/content/article.html?id=3939:het-laatste-woord-van-geert-wilders-bij-het-proces>].

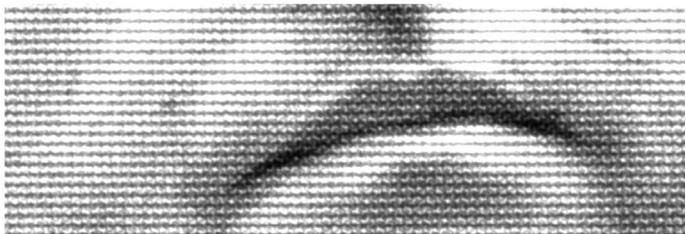
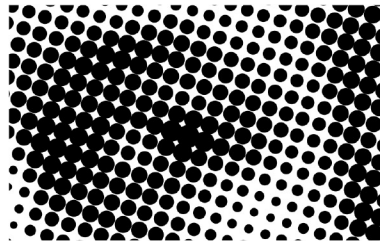
Wilders, Geert, *Kies voor vrijheid - een eerlijk antwoord*, Groep Wilders, Den Haag 2005.

Wilders, Geert, *Marked for death: Islam's war against the West and me*, Regnery Publishing, Washington 2012.

Witte, Rob, *'Al eeuwenlang een gastvrij volk' Racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland 1950 - 2009*, Aksant, Amsterdam 2010.

Grenzeloos geschriften

- * Vakbondswerk aan de basis
- * De strijd voor een echt nieuwe vakbeweging
- * Links en de Syrische revolutie
- * Wat is ecosocialisme?
- * Democratisering van de economie
- * De lange mars van de SP
- * De vakbond terug aan de leden
- * De wortels van vrouwenonderdrukking
- * Nieuw Rechts in Nederland
- * Kapitaal en ongelijkheid, over het werk van Piketty

Grenzeloos geschrift, een uitgave van Grenzeloos

Nieuw Rechts in Nederland

Nederland staat bekend als een tolerante en open samenleving, maar sinds enkele jaren boekt uiterst rechts in Nederland opmerkelijk veel succes. Geert Wilders is er in geslaagd een van de toonaangevende politici van Nederland te worden.

In deze brochure schetst Alex de Jong de ontwikkeling van nieuw rechts in Nederland, van Frits Bolkestein via Pim Fortuyn tot en met Geert Wilders. Hij geeft aan hoe nieuw rechts zo succesvol kon zijn door het oude biologische racisme van traditioneel uiterst rechts te vervangen door een cultureel racisme, met de moslim als 'de Ander', waarop veel maatschappelijke onvrede geprojecteerd kan worden.

redactie@grenzeloos.org